

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut Politologických studií

Bakalářská práce

2013

Martin Tilcer

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut Politologických studií

Martin Tilcer

**Postavení německých částí českých zemí z
hlediska Rokkanova modelu centrum a periferie:
Případ Rakousko-Uherska a Československa**

Bakalářská práce

Praha 2013

Autor práce: **Martin Tilcer**

Vedoucí práce: **Dipl.-Pol. Martin Jeřábek Ph.D.**

Rok obhajoby: 2013

Bibliografický záznam

TILCER, Martin. *Postavení německých částí českých zemí z hlediska Rokkanova modelu centrum a periferie: Příklad Rakousko-Uherska a Československa*. Praha, 2013. 97 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí bakalářské práce Dipl.-Pol. Martin Jeřábek Ph.D.

Klíčová slova

centra a periferie

Československo

Rakousko-Uhersko

česko-německé vztahy

nacionalismus

Keywords

center and periphery

Czechoslovakia

Austria-Hungary

Czech-German relations

nationalism

Rozsah práce: 93 248 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15.5.2013

Martin Tilcer

Poděkování

Na tomto místě bych rád vyjádřil poděkování Dipl.-Pol. Martinu Jeřábkovi Ph.D. za jeho cenné rady, pomoc při získání potřebných informací a trpělivost při vedení mé bakalářské práce.

**Institut politologických studií
Projekt bakalářské práce**

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Fakulta sociálních věd
Politologie a mezinárodní vztahy
Katedra politologie

**Postavení německých částí českých zemí z
hlediska Rokkanova modelu centrum a periferie:
Případ Rakousko-Uherska a Československa**

(The position of the German parts of the Czech lands in terms of Rokkan's model of
center and periphery:
The case of Austria-Hungary and Czechoslovakia)

Projekt bakalářské práce

Vypracoval: Martin Tilcer

Bakalářské prezenční studium

Imatrikulační ročník 2010

Vedoucí práce: Dipl.-Pol. Martin Jeřábek Ph.D.

V Praze dne 28.

5. 2012

– TEORETICKÝ ÚVOD:

V průběhu 19. století, kdy se na německém území zformoval klasický organický nacionalismus, se i v Rakouských zemích začaly postupem času formovat národnostní skupiny. Po jejich zformování se již na území českých zemí daly fakticky lokalizovat německé a české regiony, které z hlediska Rokkanova modelu zaujímaly místo periferií. Problematickým mezníkem v česko-německých vztazích se poté stalo rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867. Tlak českých částí na říši se pomalu ale jistě začal stupňovat, na což samozřejmě reagovaly i německé části a nacionalismus obou dominantních etnik v českých zemích se tak začal vymezovat vůči sobě navzájem.

Němci v tomto „zápase“ měli převahu, a to především díky silnému zázemí, které jim poskytovala Vídeň, navíc byli součástí nejpočetnějšího etnika v rámci Rakousko-Uherska, kdežto česká strana se stejnou orientací na Vídeň, měla statut sice významného, přesto minoritního národnostního uskupení.

Tato situace se ovšem změnila koncem první světové války, kdy se role obou etnik na území nově vzniklého Československa fakticky prohodila, navíc s tím, že centrum se pro tyto dva národy (a samozřejmě další národy tvořící československou republiku) přesunulo ze dne na den z Vídně do Prahy. Zároveň i národnostní složení procentuální poměr národnostních skupin se změnil. Čeští Němci tak fakticky získali to stejné postavení, které měli Češi před první světovou válkou.

Důležitým faktem také je, že zatímco v období císařství se příhraniční oblasti situovali do centristického postavení vůči jiným národům (v našem kontextu vůči českému národu) po vzniku Československa se téměř okamžitě situovali do role periferní oblasti a to nejen díky centralizační politice, ale také díky svému postojí, což dokládá i vznik čtyř provincií, které měli být připojeny k Německému Rakousku.

Aplikace Rokkanova modelu na tento případ by dle mého názoru neměla být nemožná. V rámci Rakousko-Uherska sice existovaly etnické a územní celky, které se od Rokkanova modelu lišily (zejména z hlediska náboženství), nicméně tím, že v této práci budu pracovat zejména se dvěma etniky, a to Čechy a Němci (resp. českými Němci), které splňují podmínky pro použití Rokkanova modelu, nevidím pro použití jeho modelu žádné překážky

– CÍLE PRÁCE:

Cílem této práce bude analýza postavení německého obyvatelstva v rámci Předlitavska a později v nově vzniklém Československu, a to z hlediska Rokkanova konceptu center a periferií. V této práci mi půjde především o to zjistit, jakým způsobem se změnila pozice německého obyvatelstva, které přišlo o svou dominantní pozici. Německá menšina a její obhájci totiž ve velkém používali názory o vykořisťování německých částí Československa a destrukci německé identity a cíleném odsunu na periferii. Přesto německá hraniční území v českých zemích spadala na základě Rokkanova modelu mezi periferie již v době Rakousko-Uherska (hlavně severní hraniční území). Jako výzkumnou otázku si zde tedy stanovuji:

- Jakým způsobem se změnil periferní status německých pohraničních území v Československu oproti Rakousko-Uherské monarchii?

Na základě této otázky bych si poté stanovil několik hypotéz

- administrativně vojenská dimenze se po vzniku Československa v hraničních oblastech nezměnila
- ekonomická dimenze v hraničních oblastech naopak klesla vlivem upřednostňování československých společností
- role českého a německého národa v českých zemích před první světovou válkou je opačná k roli obou národů po vzniku Československa

– METODOLOGIE:

Pro svou práci budu především vycházet z teoretického díla Steina Rokkana a to z díla zabývající se otázkou center a periferií. Především z hlediska tří dimenzí chápání vývoje teritoriálních struktur: administrativně-vojenské, kulturní a ekonomické. Zároveň z toho důvodu, že se jedná o dva případy oddělené časově, tzn. dobou Rakouska-Uherska definovanou mezi lety 1867 až 1918 a dobou Československa, která

je zase definovaná obdobím mezi lety 1918 až 1938, bych zvolil komparativní případovou studii, kdy bych zkoumal jednu oblast, tedy pohraniční oblasti českých zemí ve dvou výše zmíněných obdobích. Přičemž by zde šlo o tzv. Kontrast kontextů, tak jak je vysvětlen v knize Petra Druláka *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*.

– OSNOVA PRÁCE:

– ÚVOD

– TEORETICKÁ ČÁST

– Rokkanův teoretický model center a periferií v západní Evropě

– PRAKTICKÁ ČÁST

– Historie českoněmeckých vztahů

– Společenskopolitická situace po rakousko-uherském vyrovnání a česká politika pasivní opozice

– Aktivizace české politické reprezentace a reakce českých Němců

– Situace po zániku monarchie

– Období 20. let a projevy centralizace

– Finanční krize a 30. léta

– ZÁVĚŘ

– PŘEDPOKLÁDANÝ SEZNAM LITERATURY:

Monografie:

RÁDL, Emanuel. *Válka Čechů s Němci*. 2. vyd., v Melantrichu 1. Praha: Melantrich, 1993, 295 s. ISBN 80-7023-147-5

ROKKAN, Stein a S EISENSTADT. *Building states and nations: analyses by region*. Beverly Hills: SAGE, c1973, 506 s. ISBN 0-8039-0257-3.

TORSVIK, Per. *Mobilization, center-periphery structures and nation-building: a volume in commemoration of Stein Rokkan*. Bergen: Universitetsforlaget, c1981, 567 s. ISBN 82-00-05757-7

JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 735 s. ISBN 978-80-7363-351-6.

OLIVOVÁ, Věra. *Československo a Německo: 1918-1929*. Vyd. 1. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 2010, 264 s. ISBN 978-80-86107-48-6.

BERAN, Ladislav Josef. *Odepřená integrace: systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Pulchra, 2009, 438 s. ISBN 978-80-87377-02-4.

RAK, Jiří. *Česká autonomie a (ne)závislost v Habsburské monarchii 19. století*. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2007, 20 s.

WINGFIELD, Nancy M. *Creating the other: ethnic conflict and nationalism in Habsburg central Europe*. New York: Berghahn Books, c2004, x, 261 s. ISBN 1-57181-385-3.

CORNWALL, Mark. *The last years of Austria-Hungary: a multi-national experiment in early twentieth-century Europe*. Rev. and expanded ed. Exeter: University of Exeter Press, 2002, xii, 228 s. ISBN 0-85989-563-7.

PERNES, Jiří. *Pod habsburským orlem: České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*. vyd. 1. Praha: Brána, 2001, 205 s. ISBN 80-7243-123-4.

Periodické zdroje:

HENLEIN, Konrad. *The German Minority in Czechoslovakia*. International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931-1939) , Vol. 15, No. 4 (Jul. - Aug., 1936), 561-572 s

WALLACE, W. V. Continuity in the Development of Czechoslovakia. International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 45, No. 1 (Jan., 1969), 15-27 s

TÁBORSKÝ, Eduard. *Local Government in Czechoslovakia, 1918-1948*. American Slavic and East European Review, Vol. 10, No. 3 (Oct., 1951), 202-215 s

KONIRSH, Suzanne G. *Constitutional Aspects of the Struggle between Germans and Czechs in the Austro-Hungarian Monarchy*. The Journal of Modern History, Vol. 27, No. 3 (Sep., 1955), 231-261 s

Obsah

ÚVOD.....	2
1. TEORIE CENTER A PERIFERIÍ S. ROKKANA.....	5
1.1. CENTRUM.....	5
1.2. PERIFERIE.....	6
1.3. TYPOLOGIE PERIFERIÍ.....	7
APLIKACE TEORIE NA PŘÍPADU ČESKÉHO POHRANIČÍ	9
VYMEZENÍ PŘÍPADŮ	9
2. ČESKÉ POHRANIČÍ V RÁMCI PŘEDLITAVSKA (1867-1918)	10
2.1. ČESKÉ POHRANIČÍ A NACIONALIZACE POLITIKY	10
2.2. NĚMECKÝ PRŮMYSL V ČESKÝCH ZEMÍCH.....	14
2.3. ČESKÉ POHRANIČÍ A ČESKÁ NÁRODNÍ EMANCIPACE.....	17
2.4. SHRUTÍ PŘÍPADU PŘEDLITAVSKA	20
3. ČESKÉ POHRANIČÍ V DOBĚ ČESKOLOVENSKE REPUBLIKY (1918-1938)	21
3.1. ZMĚNA CENTRÁLNÍ VLÁDY	22
3.2. EKONOMICKÁ KRIZE JAKO SPOUŠTĚČ ZMĚN	26
3.3. SPORY O NĚMECKÉ ŠKOLSTVÍ.....	30
3.4. SHRUTÍ PŘÍPADU ČESKOSLOVENSKA.....	34
4. SROVNÁNÍ PŘÍPADŮ PŘEDLITAVSKA A ČESKOSLOVENSKA.....	34
4.1. SROVNÁNÍ VOJENSKO-ADMINISTRATIVNÍ DIMENZE	35
4.2. SROVNÁNÍ EKONOMICKÉ DIMENZE.....	37
4.3. SROVNÁNÍ KULTURNÍ DIMENZE.....	38
ZÁVĚR.....	40
SUMMARY	43
POUŽITÁ LITERATURA.....	45

Úvod

Stein Rokkan patří bezesporu k nejvýznamnějším světovým politologům 20. století. Jeho práce však neovlivnila pouze politickou vědu, ale měla přesah i do mnoha jiných společenskovědních oborů. Rokkan ve svých pracích nevycházel pouze z politologie, ale přejímal poznatky i z jiných vědních oborů, zejména historie. Kromě otázky budování státu a s tím související otázkou postavení center a periferií se zabýval i problematikou štěpných linií.

Pro tuto práci je však podstatná zmíněná koncepce spojená s budováním států v západní a střední Evropě, kterou Rokkan spojil s otázkou existence dvou odlišných typů oblastí, a to center a periferií, jejichž vzájemné vztahy a vazby hrály hlavní roli při formování evropských států.

České pohraničí, někdy označované jako Sudety, svou polohou a historickým vývojem představuje specifický případ periferního regionu. Případ Sudet bude v práci sledován od roku 1867 až do roku 1938.

Ačkoliv se tato oblast vytvářela již s příchodem německého obyvatelstva v období vrcholného středověku, větší význam začala nabývat až ve druhé polovině 19. století v souvislosti s procesem vzniku německého národa. Rok 1867 poté přinesl výrazné změny i ve vztahu k českému obyvatelstvu centrálních oblastí českých zemí, které se právě v tomto období stalo náhlou hrozbou pro dominantní postavení německého obyvatelstva celého prostoru.

Výrazný mezník přichází s koncem první světové války, kdy se oba národy, tj. Češi a čeští Němci, stali součástí nově vzniklého státu, ve kterém měl český národ výraznou převahu. Ta se promítla nejen do vzájemných vztahů mezi Čechy a Němci, ale také do změny hlavního působícího centra. V podstatě ze dne na den došlo k přesunu centrální moci z Vídně do Prahy. Zároveň se změnil celkový národnostní poměr a z Němců se tak stala národnostní menšina.

Hlavní otázka, na kterou budu v průběhu práce hledat odpověď, zní: „Došlo v případě českého pohraničí po změně určujícího centra z Vídně na Prahu v roce 1918 ke změnám v periferním postavení ve všech dimenzích (tj. vojensko-administrativní, ekonomická a kulturní)?“

Abych více specifikoval výběr stanovené otázky, měl bych zde zmínit můj vlastní předpoklad. Tím je, že změna centra se v případě českého pohraničí projevila téměř okamžitě a ve všech kategoriích. Projevem bylo pevnější navázání na nové

centrum, které si to vynutilo vojenským obsazením a také jinými nástroji. Například omezováním menšinového školství, či tlakem na německý průmysl.

S tímto předpokladem souvisí i několik hypotéz, které jsem si v této práci stanovil a jejichž ověřování mi pomůže k finální odpovědi na stanovenou výzkumnou otázku.

- Změna stavu po roce 1918 posunula vojensko-administrativní elity českých Němců do opozice vůči novému centru.
- Centrum v Praze se v kulturní oblasti snažilo o rozměňování německé kultury čechizací školství.
- Národnostní zápas mezi Čechy a českými Němci v Předlitavsku se nevyhnul ani ekonomické dimenzi

První dvě hypotézy jsou zaměřeny na situaci po změně center po první světové válce. První z nich předpokládá, že nové centrum se snažilo prosazovat svůj vliv skrze potlačování německých elit, které se vůči tomuto postupu bránily. Naopak druhá hypotéza předpokládá, že nové centrum se snažilo o tlumení kulturní odlišnosti českého pohraničí skrze diskriminaci menšinového školství.

Naopak poslední zmíněná hypotéza předpokládá, že k vyostřenému národnostnímu zápasu docházelo již v předchozím období.

Z hlediska struktury je práce rozdělena na dvě hlavní části. Teoretická část se věnuje hlavním bodům Rokkanova přístupu. Jejím cílem je určit hlavní definiční znaky centra a periferie. Zvláštní důraz je kladen na typologizaci periferií, která je důležitá pro další části práce.

Druhou částí je aplikace teorie, která je rozdělena na dvě hlavní kapitoly. První z nich je zaměřena na periferní postavení českého pohraničí v letech 1867 – 1918, tzn. v období po rakousko-uherském vyrovnání až do konce první světové války. Druhá se naopak zabývá obdobím 1918 – 1938, tedy obdobím první Československé republiky od jejího zformování až po její konec na podzim 1938.

Jednotlivé kapitoly jsou členěny na tři části na základě vojensko-administrativní, ekonomické a kulturní kategorie. V těch se zaměřím na jednotlivé faktory, které měly vliv na postavení českého pohraničí v rámci obou zkoumaných případů. Na konci každé kapitoly tak bude zhodnocení celého období, které bude užitečné pro finální srovnání obou případů a nalezení odpovědi na výzkumnou otázku.

V závěru jsou shrnuty hlavní body práce nachází se zde odpovědi na zadanou výzkumnou otázku a stanovené hypotézy.

Rozbor literatury

Základem teoretické části práce je publikace *State Formation, Nation-building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*, jejímiž autory jsou Peter Flora, Stein Kuhnle a Derek W. Urwin [Flora, Kuhnle, Urwin 1999]. Protože jak Hloušek uvádí, S. Rokkan psal své teze a koncepty neuceleně do mnoha odborných článků a publikací [Hloušek 2004]. Zmíněná publikace od výše uvedených autorů je ucelenou prací věnující se Rokkanově práci.

Pro kapitolu zabývající se obdobím před vznikem Československa jsem kromě jiných zdrojů vycházel z knihy *Konflikt versus konsensus: konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860-2006* od Víta Hlouška [Hloušek 2008]. Pro práci byla přínosná zejména část věnující se stranickému systému a štěpným liniím v předlitavské části monarchie. Neméně důležitým zdrojem pro toto období je monografie *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918* od Jana Křena [Křen 1990]. Ta, jak je z názvu patrné, mapuje českoněmecké vztahy mezi lety 1780 a 1918, přičemž pro tuto práci byly důležité části věnující se období od roku 1867.

Důležitou knihou, kterou jsem použil i v kapitole věnující se období první republiky je *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)* od kolektivu autorů [Jančík, Kubů 2011]. Tuto publikaci jsem použil především v ekonomických kategoriích obou kapitol, neboť rozsah knihy postihuje období formování průmyslu v českých zemích až po hospodářský nacionalismus v době nacistické okupace. Zároveň jsem z tohoto zdroje čerpal významnou část tabulek, které jsou umístěny v přílohách.

Důležitým zdrojem o sudetoněmecké problematice pro mě byla kniha od Josefa Berana *Odepřená integrace: systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1938* [Beran 2009]. Odtud jsem čerpal informace o vzniku českoněmeckého soupeření, a dále pak o důležitých krocích nového státu, které přímo či nepřímo postihovaly české pohraničí.

Monografie *České země v éře První republiky (1918-1938)* od Zdeňka Kárníka [Kárník 2003] mi posloužila jako komplexní zdroj informací o meziválečném období první republiky.

Posledním významným zdrojem pro mě byl sborník *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období: sborník z mezinárodní vědecké konference (26.-27.10.2004)* [Kaleta 2005], ze kterého jsem použil příspěvky od Evy Broklové Jaroslava Šebka a Josefa Harny.

1. Teorie center a periferií S. Rokkana

Teritoria v západní a střední Evropě se dají pomocí Rokkanova modelu rozložit na tři základní složky. Jedná se o centra (*centres*), kde jsou prováděna hlavní rozhodování a kde je vysoká koncentrace elit, které jsou schopné kontroly nad jiným územím. Další složkou jsou naopak periferie (*peripheries*), které jsou v podstatě závislé na rozhodnutích z center. V neposlední řadě je zde podstatný vliv transakcí (*transactions*) mezi centry a periferiemi, což ve stručnosti znamená vztah mezi daným centrem a periferií. Pro tyto transakce je důležitý vliv podmínek (*conditions*), které se dále dělí na fyzické, technologické, vojenské, ekonomické a kulturní [Flora 1999; 108]

Fyzické podmínky jsou v podstatě faktory přírodního rázu, což znamená georeliéf, rozvrstvení krajiny, výskyt vodních zdrojů atd., které ovlivňují vzdálenosti mezi jednotlivými usedlostmi na daném území. Do technologických podmínek se řadí především otázka přepravy. To znamená otázku toho, jakým způsobem je periferie spojena s centrem, kde se jedná především o to, jak (ne)dokonalá je dopravní síť mezi centrem a periferií. Tyto fyzické a technologické podmínky poté představují potenciální dosah státní expanze [Flora, Kuhnle, Urwin 1999; 108-109], tj. pouze možný ale ne reálný dosah moci.

Naproti tomu vojenské podmínky, mezi které se řadí stupeň modernizace a organizace armády, ekonomické podmínky, zastoupené mírou produkce, těžby atd. a kulturní podmínky, jako jazyková rozdílnost, rozdílnost náboženství, či morálních zásad, se uvádí jako podmínky reprezentující aktuální dosah státní moci [Flora, Kuhnle, Urwin 1999: 108-109].

1.1. Centrum

Jak již bylo zmíněno výše, centra jsou podstatná z toho důvodu, že v daném regionu zastávají privilegované postavení, to je dáno jednak výhodnou polohou centra a jednak tím, že se na jejich území koncentrují elity. Všechna centra jsou také schopna

kontroly komunikačních a informačních toků, z tohoto důvodu jsou zároveň oblastmi, kde probíhá hlavní část rozhodování.

Pro typologizaci center jsou podstatné elity, které se vyskytují v určitém centru. Flora poté píše o tom, že v rámci center rozlišujeme tři typy držitelů zdrojů. Jedná se tak o městskou buržoazii (reprezentující ekonomické zdroje), církevní a univerzitní elity (kulturní zdroje) a v neposlední řadě vlastníky půdy a administrativně-vojenský úřednický aparát (administrativně-vojenské zdroje). Tito držitelé zdrojů určují finální podobu tří typů center, to znamená centra ekonomická, kulturní a administrativně-vojenská. [Flora, Kuhnle, Urwin 1999: 109].

Toto rozdělení center je z hlediska Rokkanovy teorie klíčové, protože přináší další typologizaci center. Ta vychází z toho, že jestliže existují tři kategorie center, nemusí se nutně všechny tři vyskytovat v jednom bodě. Rozdělení center je tak dále určováno na základě koncentrace druhů center na určitém území, respektive zda-li se v nějakém centru vyskytují všechny tři složky, nebo zda nějaká složka chybí, či je přítomna v jiné oblasti. Centra se potom dělí na monocefalická a polycefalická. Monocefalickým příkladem je Praha, která má viditelné prvky všech tří kategorií, polycefalická centra se nachází na Moravě, kde se jednotlivé druhy center střídaly, či existovaly vedle sebe. [Hloušek 2004]

1.2. Periferie

Druhým typem území je periferie. Jedná se o podřízené území, které má velmi nízkou možnost své vlastní správy a málo zdrojů, které jsou vynakládány na odolávání vnějším tlakům, které působí z center. Často se také jedná o dobyté území pod přímou správou centra. Ekonomika je velice chabě rozvinuta. Zároveň periferie má marginální kulturu, která je silně fragmentovaná, bez jednotného silného proudu, či institucí, které by ji reprezentovaly, jedná se tedy především o velice fragmentované a slabé kulturní povědomí, které je navíc pod tlakem státu. Jde však o ideální případ a ne všechny periferie musí nutně splňovat všechny podmínky. Dané teritorium, tak může být v periferním postavení nejen vůči více centrům, ale může být v periferním postavení pouze v jedné kategorii [Flora, Kuhnle, Urwin 1999: 114]

Dalším rysem periferie je to, že pokud je centrum charakteristické svou nezávislostí a schopností využívat, či kontrolovat komunikační kanály, periferie takovou možnost v ideálním případě nemá. Území označované jako periferie je schopno využívat samostatně jen své vlastní zdroje a komunikační návaznost periferie je

orientována pouze na centrum: Pokud dochází ke komunikačním tokům v rámci periferie, jedná se především o případy, kdy se periferie od ostatních regionů, zejména pak od centra, odlišuje jazykově nebo na etnickém základě. [Hloušek 2004]

1.3. Typologie periferií

Jelikož bude případ českého pohraničí zkoumán z pohledu jeho periferního postavení vůči rozdílným centrům, je nutné více přiblížit typologizaci periferií. Právě změny v periferních znacích budu v následující aplikaci zkoumat a porovnávat

Z hlediska typologie periferií se v základu používají stejné kategorie, tzn. kulturní, ekonomická a vojensko-administrativní. Tato strukturace je ale spojena s určitým způsobem podřízenosti vůči centru. Proto se jedná o periferní postavení způsobené vojenským dobytím a administrativní podřízeností, či ekonomickou závislostí a v neposlední řadě kulturním podřízením. [Hloušek 2004]

Periferie jsou navíc rozděleny na základě horizontálního, tj. teritoriálního, rozměru a vertikálního rozměru periferiality. Zatímco horizontální rozměr periferiality je brán především z geografického hlediska, vertikální rozměr je určován především množinou obyvatel a jejich vztahů a interakcí mezi sebou s tím, že lidé žijící na periferním území mají mnohem méně příležitostí a také možností rozhodování, protože tyto možnosti mají v držení lidé z centra. Tyto dva rozměry jsou poté klíčové v posuzování periferie a jeho postavení vůči centru, protože zkoumání pouze horizontálního, či pouze vertikálního rozměru je v této oblasti nedostatečné. [Hloušek 2004]

V souladu s touto typologizací jsou vztahy periferie vůči centru určovány na základě vzdálenosti (*distance*), odlišnosti (*difference*) a závislosti (*dependence*). [Hloušek 2004] Každá periferie je určena svojí vzdáleností vůči centru s tím, že rostoucí vzdálenost přináší větší vynaložené úsilí ze strany centra. Rokkan navíc v souvislosti se vzdáleností mezi centrem a periferií připomíná von Thünenův model (příloha 1). [Rokkan 1987: 45] Míra odlišnosti se posuzuje na základě rozsahu odlišností jednotlivých podmínek centra a periferie a závislost vyjadřuje množství vazeb periferie na centrum.

Při posuzování míry podřízenosti českého pohraničí bude tato práce mimo jiné vycházet z tabulky klasifikace podřízenosti periferie na centru (příloha 2).

Tabulka opět pracuje se třemi kategoriemi podřízenosti (administrativně-vojenská; kulturní a ekonomická), přidává však rozdělení periferních oblastí na základě

míry podřízenosti. Ta je rozdělena na čtyři podskupiny označené číslicemi 0 až 3 s tím, že 0 znamená periferii, která je mimo sféru vlivu centra. Jedná se o izolovanou či zaostalou oblast. Číslice od 1 až do 3 označují regiony, které jsou v dosahu centrální moci, a centrum se snaží o jejich kontrolu. 1 znamená absolutní podřízenost vůči centru, 3 naopak na centru nezávislé území.

Aplikace teorie na případu českého pohraničí

Vymezení případů

Jak již bylo řečeno v úvodu, práce se bude zabývat případem českého pohraničí, a to v období mezi lety 1867 až 1938 s klíčovým mezníkem v roce 1918, který zde poslouží jako dělicí čára. Toto časové vymezení případu je příhodné, neboť právě rok 1867 je rokem, kdy se začala objevovat otázka postavení německého obyvatelstva na území českých zemí, a to v souvislosti s prusko-rakouskou válkou a následným vznikem Německa v roce 1871.

Vznik sjednoceného německého státu poté ještě více poukázal na jev, se kterým se německy mluvící část obyvatelstva českých zemí musela potýkat již od roku 1848. Tím bylo postupné etablování českého národa, protože zatímco v roce 1815 jsou české země víceméně německou oblastí, v době sčítání lidu, tj. v roce 1910, už byli čeští Němci menšinovým etnikem. [Taylor 1998: 364] Navíc revoluční rok 1848 je rokem, kdy dochází k nastartování procesu odcizení Čechů a Němců v českých zemích, který se více projevil právě až v 60. a 70. letech, které byly spojeny s průmyslovým rozvojem pohraničí a dále se vznikem Německa. [Beran 2009: 43]

Z teritoriálního vymezení se budu zabývat oblastí zemí Koruny české, které zahrnovaly Čechy, Moravu a Slezsko. V rámci období mezi lety 1867 – 1918 ovšem nemohu opomenout Vídeň, která v tomto období představovala hlavní mocenské centrum celého státu. Přesněji však půjde o oblast českého pohraničí, které zde bude vymezeno především z jazykového a národnostního hlediska.

Národnostní složení českých zemí se procentuálně po celé 19. století příliš nezměnilo, přesto na něj mělo podstatný vliv české národní obrození. Čechy tak obývalo 62 % Čechů a 38 % Němců. Na Moravě byl rozdíl o něco větší, a to 70 % Čechů a 30 % Němců. Morava se od české části lišila ještě tím, že měla smíšené obyvatelstvo, kdežto v Čechách žili Češi a Němci ve větších oddělených oblastech, které spolu sousedily skrze smíšená pásma. [Taylor 1998: 364]

Po vzniku Československa (ČSR) se národnostní složení mění. V rámci Českých zemí byl německý podíl na obyvatelstvu 30,28 %, v rámci ČSR se jednalo o cca 22,3 %.

Úskalím při definování tohoto případu jsou i samotní Němci obývající české pohraničí. Problematická je především otázka jejich národního a státního cítění, která není lehce zodpověditelná. V první řadě je zde jejich historická přináležitost s českými zeměmi, dále identifikace s habsburskou monarchií a v neposlední řadě i sounáležitost s německým národním státem. S tím vyvstává i problém s národní identitou českých Němců, kteří se jako sudetští Němci profilují až po roce 1918, kdy je pojilo společné československé státní občanství. To je patrné i tím, že slovo *Sudeten* bylo do roku 1918 spojeno jen s pohořím Sudety. [Hahnová 1999: 35-42, 68]

Věra Olivová vznik pojmenování sudetští Němci (*Sudetendeutsche*) datuje už do posledních let před první světovou válkou, přesněji do roku 1913, kdy byl vytvořen Jihlavský program, který se distancoval od internacionalismu a podporoval německý nacionalismus a ve kterém se toto označení použilo. [Olivová 2010: 35]

O problému s pojmenováním Němců žijících v Československu se zmiňoval i Johann W. Brügel, který vznik názvu taktéž datoval do předválečného období. Dle něj se však název sudetští Němci za první republiky dlouhou dobu nepoužíval. Příkladem je návrh autonomie nesocialistických stran z roku 1919, kdy jejich společný výbor vypracoval koncepci, ve které se takovéto pojmenování nevyskytovalo. Konečné užívání tak dle něj souviselo až s nacionálněsocialistickou propagandou. [Brügel 2006: 178–179]

2. České pohraničí v rámci Předlitavska (1867-1918)

2.1. České pohraničí a nacionalizace politiky

(Vojensko-administrativní kategorie)

Pokud budu vycházet z periferních znaků, které jsem zmínil v teoretické části práce, půjde mi v této části o zjištění míry podřízenosti se hlavnímu administrativnímu centru, kterým byla Vídeň. Určujícím přitom bude nejen postavení sudetoněmeckých administrativních a vojenských elit v rámci Předlitavska, ale také to, jakým způsobem probíhala komunikace v této kategorii mezi centrem a mnou zkoumanou periferií, a to především skrze politické strany. V neposlední řadě bude důležitá role dalších faktorů, které se podílely na míře periferního postavení, mezi něž patří otázka administrativního členění českých zemí a snaha o národnostní vyrovnání s českým národem.

Stranický systém Předlitavska se dělil na dvě odlišné fáze. Jednou z nich byla fáze před nástupem masové politiky a druhá po nástupu masové politiky. Dělicí čáru mezi těmito fázemi Hloušek spojuje s rokem 1905 a následnou Beckovou volební reformou z konce roku 1906. [Hloušek 2008: 119, 122]

Pro rakouskou politiku před nástupem fáze masové politiky byly klíčové konfliktní linie politicko-společenského řádu, které byly spojeny s národní revolucí. Jednalo se zejména o konfliktní linii centrum versus periferie spolu s konfliktní linií stát versus církve. [Hloušek 2008: 120]

Z pohledu konfliktní linie centrum versus periferie se ovšem nejednalo o konfliktní linii danou primárně konfliktem Vídně s ostatními oblastmi, ale o otázku spojenou s národnostním rozvrstvením Předlitavska. [Hloušek 2008: 121] Centrum tak v tomto případě není v první řadě určováno místem, ale národností.

Centristické snahy jsou tak v předlitavském kontextu spojeny s německými liberály, kdežto o periferní postavení se zajímaly především na etnickém základě postavené formace¹. Kromě těchto etnických stran se v periferních otázkách angažovali i němečtí konzervatisté. [Hloušek 2008: 121] Ti ovšem stále vycházeli z feudálního pojetí společnosti, proto se jednalo o regionální, nikoliv národní federalismus. [Křen 1900: 177]

Jak uvádí Šedo, stejná konfliktní linie je patrná i na Moravě, kde se u zemských elit objevilo vcelku viditelné rozdělení na základě dvou trendů, kdy na jedné straně stály německé elity orientované na centrum a na straně druhé se zde formuje strana národní obrany, která se zaměřuje na hájení zájmů většinového neprivilegovaného etnika. [Šedo 2002]

Po nástupu fáze masové politiky se hlavní konfliktní linie, tj. centrum versus periferie, udržela v nezměněné etnicko-jazykové podobě. Přibyly ovšem i konfliktní linie spojené průmyslovým rozvojem, tzn. město versus město a vlastníci versus pracující. [Hloušek 2008: 122]

S fází masové politiky došlo vlivem rozšiřování volebního práva ke vzniku nových stran. Na významu tak získali sociální demokraté a křesťanští sociálové. První jmenovaní se do říšské rady dostali už v roce 1897 pod vlivem volební reformy, která zavedla všeobecnou volební kurii. Křesťanští sociálové se jako jednotná strana vyprofilovali v 90. letech 19. století. Volby v roce 1907 z nich po zisku 66 mandátů

¹ V českém případě jsou v tomto období reprezentovány Národní stranou (Staročechi) a Národní stranou svobodomyšlnou (Mladočeši)

udělaly druhou nejsilnější stranu po sociálních demokratech. Jejich moc ještě vzrostla po sloučení s Katolickou lidovou stranou. [Hloušek 2008 113–117]

Katolický tábor podle Křena dlouhodobě zastával promonarchistický postoj, který byl protiváhou vzrůstajícího se německého nacionalismu. Ten se nevyhnul liberálnímu táboru, kde došlo v souvislosti s Badeniovsou krizí k opuštění centralizačního proudu, a mezi liberály tak převážili nacionalisté. [Křen 1990: 283]

S růstem nacionalismu souvisel vznik třetího tábora, který byl převážně tvořen tzv. všenněmeckými stranami. Ty se začaly profilovat po roce 1879, kdy se němečtí liberálové dostali do opozice. Mezníkem pro formování třetího tábora byl tzv. Linecký program z roku 1882, který požadoval vytvoření a odtržení *Deutschösterreich* a připojení této části k Německu. Tato koncepce však byla odmítnuta Německem i rakouskou vládou. [Olivová 2010: 21–22]

Významným představitelem všenněmeckého proudu byl Georg von Schönerer, původně liberál [Beran 2009: 52-54], který však později zastával všenněmecké názory a antisemitismus. Navíc od roku 1885 založil Svaz německých nacionalistů, který prosazoval rozbití monarchie a připojení k Německu. [Hloušek 2008: 118–119]

Schönererovo hnutí pak silně ovlivňovalo dělnické kruhy v českých zemích. U proletariátu tak došlo k postupnému odklonu od idejí internacionalismu a naopak orientaci na německý nacionalismus. [Olivová 2010: 25] To je mj. patrné založením Německé dělnické strany (*Deutsche Arbeiterpartei*) v roce 1904 v Trutnově. [Beran 2009: 55]

Pro periferie je jedním ze znaků absence elit, které se tak do periferní oblasti dostávají z center. V sudetském případě se ovšem o absenci elit nedá mluvit. Čeští Němci měli výrazné zastoupení ve většině státních orgánů. [Beran 2009: 47]

Na domácí půdě českoněmecké elity zaujímaly významné postavení. Zejména rok 1871, kdy se k moci vrátili liberálové a byla ustavena vláda knížete Auersperga, je považován za vrcholnou éru českých Němců, kteří se velkým dílem podíleli na zformování této vlády. [Křen 1990: 196] Někdy se uvádí, že v tomto období liberální vlády se vlastně jednalo o vládu českých Němců nad Rakouskem. [Beran 2009: 34]

I v armádě měli čeští Němci výrazné zastoupení a kromě široké řady nižších důstojníků měli i zástupce na nejvyšších postech. Během první světové války tak v c. a k. armádě sloužili ze šesti polních maršálků tři sudetoněmeckého původu, navíc se po roce 1866 většinově podíleli na reorganizaci armády. [Beran 2009: 50]

Dalším faktorem, ovlivňujícím postavení českého pohraničí, je volební systém. Ten byl součástí zákona o říšském zastupitelstvu, který tvořil jádro únorového patentu z roku 1861. Podstatné bylo především nastavení jednotlivých volebních obvodů, které byly nastaveny tak, že umožňovaly výraznou volební geometrii, která zvýhodňovala německy mluvící oblasti. [Hloušek 2008: 63] V té době se však nejednalo o něco výjimečného.

Pro posouzení volebního systému je důležitá až volební reforma z roku 1906. Jednalo se o všeobecné a rovné volební právo pro muže od 21 let. Přesto i po této reformě existovala disproporce mezi jednotlivými regiony. Vyspělejší oblasti, jako české země a dolní Rakousy, měly větší zastoupení v poměru k obyvatelstvu, než okrajové části monarchie. Ovšem i v rámci těchto vyspělých oblastí byla výrazná nerovnost. Zatímco na jednoho poslance bylo potřeba 42 tisíc českých Němců, u Čechů se jednalo o číslo 52,4 tisíc voličů². [Konirsh 1955: 232]

Pro celé období od roku 1867 až do začátku první světové války byla typická snaha o vyřešení národnostní otázky v českých zemích. S prvním konceptem o rozdělení českých zemí přišel již českoněmecký politik Ludwig von Lohner, který navrhoval reformování Rakouska tak, aby dosavadní historické země byly nahrazeny prostory, které budou reflektovat národnostní rozdělení monarchie. [Beran 2009: 44-45]

V 70. letech navázali na Lohnerův koncept čeští zástupci, kteří přišli s fundamentálními články. Toto pojetí také počítalo s vytvořením dvou co možná nejvíce homogenních celků, přičemž smíšené okresy, měly být utrakvistické. Dále mělo dojít k rozdělení zemského sněmu na dvě kurie s právem veta a kompetencemi v kultuře a ve školství. [Křen 1990: 190-191]

Podle Raka byli tehdy čeští představitelé nejbliže ke splnění svých požadavků, což dokládá i císařův příslib korunovace. Snahy ale nakonec ztroskotaly kvůli spojenému odporu Němců a Maďarů. [Rak 2007: 13]

Následující Koerbrův pokus byl zklamáním jak pro Čechy, tak i pro Němce. První jmenovaní nesli těžce faktické potvrzení austroněmecké převahy. Pro druhé bylo zklamáním, že měli získat pouze autonomní postavení v rámci Čech. Hlavní spory pak byly vedeny v oblasti rozdělení krajů³. Němci navíc prosazovali větší podřízenost k centru, kdežto Češi větší pravomoci na zemské úrovni. [Křen 1990: 285-286]

² Na Moravě byl nepoměr ještě větší 36 700 Němců ku 57 000 Čechů [Konirsh 1955: 232]

³ Měly vyplnit mezeru v administrativní hierarchii mezi zemí a okresem. Počítalo se s vytvořením 5 českých, 2 německých a 2 smíšených krajů [Křen 1990: 286]

. K dohodě nakonec nedošlo a následné pokusy vlády selhaly na nemožnosti dohodnout se mezi českou a německou stranou. Posledním a neúspěšným pokusem byla snaha předsedy vlády Stürgha o vyrovnání v roce 1914. [Beran 2009: 64–67]

Podle Mariny Cattaruzzi byla hlavním viníkem v nevyřešení národnostních vztahů mobilizace nižších vrstev obyvatelstva, které přispěly k výrazné nacionalizaci politiky a znemožnily jakékoliv pokusy o národnostní vyrovnání. [Cattaruzzi 2010: 111]

Podle Rokkanovy tabulky klasifikace periferií se z administrativně vojenského hlediska jedná o periferii mezi prvním a druhým stupněm. Je to dáno především tím, že místní elity podporovaly centralismus a snažily se o potlačení starších feudálních vazeb na historické země, přesto tato oblast byla součástí historického celku českých zemí a vliv tradičních zemských institucí byl stále významný.

2.2. Německý průmysl v českých zemích

(ekonomická kategorie)

V této podkapitole se budu zabývat hypotézou, která předpokládá, že národnostní zápas mezi Čechy a českými Němci se nevyhnul ani ekonomické kategorii.

Pro začátek by bylo dobré zmínit změnu hlavního ekonomického centra v průběhu 19. století. Zatímco již od středověku byla přirozeným ekonomickým centrem Praha, s příchodem industrializace a s přesunem obyvatelstva do měst se její role stávala menší a její místo ekonomického centra převzala Vídeň. To bylo patrné nejen tím, že se v Praze zakládaly vídeňské filiálky, ale také tím, že na začátku 20. století většina českých firem sídlila ve Vídni. I nejvýznamnější čeští podnikatelé využívali německé, resp. vídeňské banky. V této souvislosti se tak z pražského trhu stával trh provinční. [Bělič, Kubů, Šouša 2008: 577–588]

Toto centrální postavení si pak Vídeň v průběhu 19. století upevňovala i skrze technologické výdobytky, protože v období na počátku 50. let již měla vybudovanou hustou železniční síť, která ji spojovala s ostatními hospodářskými centry. [Štaif 2011a: 49]

Z hospodářského vývoje byla klíčová dvě období, a to druhá polovina 60. let 19. století, která byla pro předlitavskou část monarchie charakteristická výraznou hospodářkou, a zejména zemědělskou konjunkturou spojenou i s tzv. Gründerskou

horečkou. Toto období vydrželo až do roku 1873, kdy se projeví první výraznější krize, přesto bylo toto období klíčové pro modernizaci předlitavského hospodářství. Stejně významného období se poté Předlitavsko dočkalo až ve 20. Století, v posledním desetiletí před první světovou válkou. [Štaif 2008: 29–30]

Z hlediska koncentrace průmyslových oblastí byla oblast Předlitavska, konkrétně alpské a české země, nejvýznamnější oblastí. Od 90. let 19. století jsou už za hlavní průmyslovou oblast považovány české země, na čemž mělo hlavní podíl právě české pohraničí a čeští Němci, kteří oproti svým českým protějškům vlastnili většinu kapitálu. V této době také došlo k přenášení center výroby do českých oblastí (Ostrava či Plzeň). Navíc se objevily rostoucí počty české buržoazie první a druhé generace, které se mohly opírat o organizovanou síť akumulace kapitálu. [Křen 1990: 239-240]

Podle Makrlíka se s příchodem 20. století objevují výrazné změny. Tou nejviditelnější byla vysoká koncentrace těžkého, zejména zbrojního průmyslu v centrálních českých oblastech. Naproti tomu české pohraničí s vybudovaným lehkým průmyslem vypadalo jako provinční oblast, což se u českých Němců projevovalo komplexy méněcennosti a větším přimknutím k německému národu. [Makrlík 2009: 226]

Dokladem celkového hospodářského významu českých zemí je i objem hutního průmyslu. V roce 1911 se v českých zemích těžilo a vyrábělo 98,3 % veškerého zlata. Zároveň se zde vytěžilo 90,6 % černého a 83,1 % hnědého uhlí. V hutnictví byla významná zejména výroba litiny (96 %) a surového železa, která tvořila podíl 57,6 % celkové výroby. [Kárník 2005: 199]

Nejednalo se však o projev výraznější české či českoněmecké dominance, protože velké podniky v českých zemích byly ovládány vídeňskými bankami (jednalo se o podniky jako Vítkovické železárny, Škodovy závody v Plzni, cukrovary Schiller, či Pražská železářská společnost). Ty byly vlastněny převážně rakouskými Němci, případně Židy. Ze zahraničního kapitálu pak byl nejvýznamnější říšskoněmecký. Docházelo však k postupným změnám, neboť v roce 1913 je vliv jiných národností na kapitálovou jistinu jen 71 %. To bylo dáno raketovým růstem českého průmyslu, který se od 20. století do první světové války navýšil šestkrát, kdežto českoněmecký pouze čtyřikrát. [Kárník 2005: 202]

Přesto se v otázce vytváření českých konkurenčních elit jednalo o složitější proces. Česká hospodářská elita, která právě od 20. století začala výrazně ovlivňovat i německé hospodářské oblasti, se budovala již na přelomu 60. a 70. let 19. století, právě

ve spojení s výše zmíněnou Gründerskou horečkou. Ta se v českém prostředí projevila budováním cukrovarnického průmyslu. [Křen 1990: 198]

Tvorba významnějších elit je poté spojena s procesem vzniku českých záložen, který byl završen založením Živnostenské banky v roce 1868. Přesto české elity vydržely pouze do hospodářské krize v roce 1873 a na rozdíl od německých elit tuto krizi nepřekonaly⁴. Jejich opětovné vytváření je tak spojeno až s 90. léty 19. století a nárůst jejich počtu až s obdobím po roce 1900. [Štaif 2011b: 54]

Hospodářská krize v roce 1873 však poznamenala i německé elity. Německá střední třída se od této doby začala zaměřovat převážně na ochranu svých kapitalistických zájmů a liberální zásady postupně odsouvala do pozadí, což souviselo se ztrátou dominantní pozice německých liberálů, kteří svou činností částečně napomohli vypuknutí hospodářské krize. [Taylor 1998: 198-199]

Viditelnou reakcí na odklon od liberálních hodnot jsou národní obranné spolky. Mezi nejvýznamnější patřily *Bund der Deutschen*, *Böhmerwaldbund* a *Bund der Deutschen Nordmährens*, jejichž hlavní náplní byla národní svépomoc při zakládání záložen, zprostředkovávání pracovních míst a podpoře výroby a odbytu. [Štaif 2011b: 65] Jejich hlavním cílem tak byla ochrana německých hospodářských elit a podnikatelů před narůstajícím počtem české konkurence.

Tyto snahy však pouze brzdily českou hospodářskou emancipaci. A čeští Němci se v hospodářské oblasti dostávali do obranného postavení. Příkladem jsou profesní utrakvistické spolky jako České muzeum, Královská česká společnost nauk, Společenstvo mistrů, či Průmyslová jednota, kde došlo vlivem české hospodářské emancipace k dominanci Čechů ve vedení těchto spolků. [Jakubec 2011: 159]

Stejně tak i v oblasti obchodních živnostenských komor (OŽK) v Českých zemích se projevovaly vzrůstající spory. Ty byly nejviditelnější mezi pražskou OŽK a libereckou OŽK. Důvodem bylo právě složení obou komor. Pražská byla z velké části česká, kdežto v liberecké byl silně zastoupen německý živel. Toto soupeření se přeneslo i na další OŽK jako například v Českých Budějovicích. Pro německé ekonomické elity byla podstatná volební reforma z roku 1884⁵, která otevřela přístup do OŽK pro drobné podnikatele a živnostníky, kteří byli většinou české národnosti. [Jiránek 2004: 41–45]

⁴ Na počátku 20. století byl kapitál německých akciových společností třikrát větší, kdežto v roce 1873 byl tento podíl pětinasobný [Štaif 2011: 54]

⁵ Census pro volby do OŽK mohl být maximálně stejně vysoký jako pro volbu do zemského sněmu. [Jiránek 2004: 45]

V otázce městských spořitelen se naopak nacionalismus mezi Čechy a Němci téměř neprojevoval, mnohem více se zde jednalo o spory mezi ekonomickými zájmy. Tento stav byl typický až do 80. let 19. století. Jak píše Lukáš Fasora, národnostní dichotomizace společnosti se sice spořitelnictví nevyhnula, ale došlo k ní s výrazným zpožděním. Z dlouhodobého hlediska pak tyto instituce nacionální rozepře spíše tlumily. Nejostřejší konflikty se tak vedly v politizaci jazykové otázky. [Fasora 2008: 275-278]

Z hlediska míry ekonomického podřízení českého pohraničí se jedná o periferní oblast druhého stupně, což znamená sekundární sféru a orientaci na vnitřní trhy. Tato orientace je charakteristická neochotou českoněmeckých hospodářských elit o připojení českého pohraničí k Německu po konci první světové války z důvodu ztráty konkurenceschopnosti.

Na základě výše popsaných skutečností je patrné, že ve zkoumaném období k jistému projevu českoněmeckého národnostního zápasu docházelo. Předně k počátku zápasu dochází po odklonu od liberálních hodnot v 80. letech, s čímž souviselo i zakládání obranných spolků. Ty měly napomáhat při zakládání záložen. Stejně tak vývoj v OŽK byl provázen velkými spory. Zejména v souvislosti s rozšiřováním volebního práva do této instituce. Jednalo se však o nerovný zápas. Českých podnikatelů bylo více, ale významnější byly ti němečtí. Od 20. století se situace změnila ve prospěch českých centrálních oblastí, kde se v této době vytvářel těžký průmysl. Tím se nevráživost mezi českými a německými ekonomickými elitami ještě více prohlubovala. Je tedy jasné, že projevy národnostního zápasu existovaly ještě před změnou centra v roce 1918. Je tedy pravděpodobné, že národnostně vypjatá situace v hospodářské oblasti měla vliv na chování nového centra v Praze.

2.3. České pohraničí a česká národní emancipace

(kulturní kategorie)

Poslední část se věnuje postavení českého pohraničí v rámci kulturní kategorie. Jak píše Šedo: „problémy spojené s vytvářením moderních národů v habsburské monarchii dominují kulturní sféře v období postupného nástupu masové politiky. Probíhá souboj mezi dominantní kulturou německé menšiny, která se může opřít o silné

zázemí vlastního pevně konstituovaného exteritoriálního kulturního centra a sít' větších měst v zemi, s českou kontrakulturou.“ [Šedo 2002]

V této kapitole tak bude kladen důraz zejména na jazykovou otázku, se kterou souvisela i školská politika národnostních skupin obyvatelstva českých zemí. V kulturní kategorii, se ovšem také zaměřím na otázku náboženství.

Jak Hroch uvádí, habsburská monarchie byla z pohledu náboženství heterogenní zemí, kde ovšem postupem času převážila katolická církev, která těžila převážně ze státní podpory. Přesto v 19. století byla role katolické církve postupně upozadována. [Hroch 1999: 41-42] Její poslední návrat k privilegovanému postavení byl ještě za Bachova absolutismu, kdy se z její strany opět jednalo o podporu státního centralismu a kritiku národa, jako něčeho pohanského a odpadlického od pravé víry. [Křen 1990: 140]

Po pádu absolutismu se katolická církev projevuje především skrze politické strany, kde ji zastupovala hlavně Katolická strana lidová, tvořená z vyšších církevních hodnostářů a elit. [Hloušek 2008: 115–117]

V politickém prostředí na počátku 20. století jsou i viditelné snahy o odpor vůči katolické církvi. Ty jsou prosazovány všenněmeckými politickými subjekty. Charakteristickým hnutím té doby bylo hnutí Pryč od Říma (*Los von Rom*), které mělo silný protikatolický charakter. [Beran 2009: 52-53] Pravdou ovšem je, že v katolickém prostředí monarchie působilo spíše negativně.

Města v habsburské říši měla z kulturního hlediska německý charakter. Bylo to dáno zejména tím, že jiný vývoj byl v těchto městech násilně přerušen (Praha, či Budapešť). Opětovný vývoj byl poté započat v německé režii. V roce 1815 tak v Praze žilo 50 tisíc Němců, oproti tomu Čechů zde žilo kolem 15 tisíc. [Taylor 1998: 31]

Nicméně v 60. letech dochází k výrazným demografickým změnám, které výrazně ovlivnily německé kulturní postavení. Češi totiž zaznamenali výrazný pokrok, který se nezastavil ani po roce 1871. Jednalo se o jediný národ, který se byl schopen vyrovnat Němcům ve vzdělání. Navíc, na rozdíl od Němců, zažívali Češi populační růst, který se projevil pronikáním českého národa z venkova do měst, která se tak začala rychle počesťovat. Tomuto pronikání se nevyhnulo ani české pohraničí, kde byly již v té době průmyslové zóny [Křen 1990: 198], ale také Vídeň, kde se postupem času vytvořila silná česká menšina. V roce 1850 se jednalo jen o 2 % obyvatel Vídně, ovšem v roce 1900 se jednalo již o 7 % obyvatel města. [Taylor 1998: 362]

Aktivizace národnostního zápasu ze strany Němců začala po konci liberálních vlád v roce 1879. Přesněji po 13. květnu 1880, kdy byla vydána Stremayrova jazyková nařízení, která zaváděla češtinu jako vnější úřední jazyk. Reakcí na to bylo tvoření spolků, které měly posílit pozici německé národnosti ve smíšených oblastech. Důležitá pro ně byla výuka mateřského jazyka na školách. Vzorovým spolkem byl *Deutcher Schulverein*, jehož existence měla v německém prostředí nebývalý ohlas. To dokazovala i existence tří župních organizací a zhruba sto místních poboček v roce 1897. [Šlaif 2011b: 64–65]

V tomto období došlo také k rozdělení pražské univerzity na českou a německou část, čímž se dovršily české snahy o ucelené školství v mateřštině [Křen 1990: 215], které započaly už rokem 1854, kdy bylo na školách zrušeno výlučné vyučování němčiny. To přineslo vlnu otevírání nových škol, což mělo za následek zvýšení počtu českých středoškoláků, kteří již podílově odpovídali počtu Čechů na obyvatelstvu českých zemí. [Křen 1990: 157] Českých Němců se však zakládání nových českých škol nijak výrazně nedotklo.

Stremayrovo jazykové nařízení se poté rozšiřovalo v Badeniho jazykové reformě, která pro Čechy rozšiřovala vnější používání češtiny a zároveň již pracovala s vnitřní úřední češtinou. Navíc všichni zemští úředníci měli povinnost do 4 let prokázat znalost obou zemských jazyků. Tímto nařízením tak byly ohroženy sudetoněmecké administrativní elity, které, na rozdíl od svých českých protějšků, neměly znalosti češtiny, a byly tak v nevýhodě. Po těchto nařízeních došlo k vypuknutí celonárodních německých demonstrací, doprovázených vyostřenou rétorikou politických zástupců v parlamentu. [Křen 1990: 257–259]

Badeniovska krize se taktéž nevyhnula OŽK, o kterých jsem psal v předchozí ekonomické podkapitole. Především OŽK v Liberci se ostře vyhrzovala a její odpor k češtině se během krize ještě více prohloubil. Badeniho vláda nakonec padla a nová vláda Claryho–Aldrigena tato jazyková nařízení odvolala. [Jiránek 2004: 49] Českoněmecké postavení se tak vrátilo do původního stavu.

Jestliže v českých zemích probíhala po celé období druhé poloviny 19. století snaha o vyřešení jazykové otázky, rakousko-uherská armáda se podobným problémům dokázala vyhnout. Od roku 1867 se v c. a k. armádě prosadil tříúrovňový komunikační systém. Jednalo se o nejvýše postavenou velicí řeč (*Kommandosprache*), dále služební řeč (*Dienstsprache*) a v neposlední řadě plukovní řeč (*Regimentsprache*). S tím, že

velící a služební řeč, byly německé⁶. Plukovní řeč, která se používala na úrovni pluku, byla vždy určena na základě národnostního složení jednotlivých pluků. S tím, že velící důstojníci těchto pluků se základy dané řeči museli naučit do tří let. [Pernes 2001: 76] Tento systém tak zajistil, že armáda byla od podobných krizí ochráněna a byla funkční až do rozpadu monarchie.

Tak jako v předchozích dvou kategoriích, i v kulturní pocházelo z českého pohraničí velké množství významných elit, které byly orientovány směrem k centru. Například mezi lety 1832 až 1932 byl vídeňský arcibiskupský úřad obsazen českými Němci, navíc z 12 prezidentů akademie věd jich bylo 5 českoněmeckého původu. [Beran 2009: 50] Ovšem jak je patrné, tyto vysoce postavené elity působily ve Vídni a taktéž byly loajální vůči Vídeňskému centru. Pro české pohraničí tak z hlediska Rokkanova modelu neměly tyto elity žádný podstatnější význam, kromě reprezentativní funkce.

Z pohledu Rokkanovy tabulky se tak české pohraničí v kulturní kategorii pohybuje na prvním stupni. Je to dáno tím, že v kulturní oblasti existují velmi malé kulturní rozdíly mezi centrem a periferií spojené spíše s individuálním cítěním.

2.4. Shrnutí případu Předlitavska

Ze získaných informací vyplynulo několik zásadních informací, které se týkaly typologizace zkoumané periferie. Shrnutí tak vyzdvihuje ty nejzásadnější z nich a podrobnější poznatky budou obsaženy ve srovnání případů.

Vzdálenost od centra byla v letech před rokem 1918 relativní, protože jak zmiňuje R. W. Seton-Watson, zkoumané území bylo fragmentované na osm celků oddělených od sebe českými nebo smíšenými okresy. [Seton-Watson 1938: 655] Tudiž některé části pohraničí byly k centru blízko, jiné byly vzdálené.

V kulturní dimenzi se z pohledu odlišnosti jedná o téměř identické prostředí. Obyvatelstvo zkoumaného případu mělo stejnou národnost, jazyk a náboženství jako hlavní centrum.

Existovaly také částečné rozpory s oficiální rakouskou národností, se kterou se čeští Němci těžko ztotožňovali. Namísto toho u nich docházelo k orientaci na německou národnost a s ní související sousední Německo.

⁶ S výjimkou Honvédu, maďarské domobrany, kde byla služební řeč maďarština, případně chorvatština [Pernes 2001: 76]

Z pohledu závislosti pak bylo území závislé na rozhodování z centra, ale skrze svůj identický kulturní základ dokázalo působit na některé jeho kroky, jakými byly Badeniho jazyková nařízení, či neschopnost centra vyřešit národnostní problém v českých zemích.

Ač tedy období let 1867–1918 vyznívá pro periferní postavení českého pohraničí příznivě, existovalo zde několik třecích ploch, ve kterých bylo patrné výraznější periferní postavení.

Jednalo se zejména o hospodářskou oblast. Ta byla v letech 1867–1918 vyspělou částí monarchie a spolu se zbytkem českých zemí patřila k hlavnímu průmyslovému regionu. Přesto se jednalo o periferní oblast. To především z toho důvodu, že velké a významné společnosti měly své centrály ve Vídni a mnohé z těchto podniků byly taktéž ve vlastnictví vídeňských, či říšskoněmeckých Němců.

3. České pohraničí v době Československé republiky (1918-1938)

S koncem první světové války došlo 28. října v českých oblastech k vyhlášení nezávislosti na Rakousko-Uhersku, což poté vedlo ke vzniku nového státu, Československa.

Tento překvapivý úspěch s sebou kromě velkého nadšení českého národa přinesl i silnou vlnu nacionalismu, kterou ještě podporovali Kramářovi státoprávní demokraté. Stejně vlně nacionalismu se nevyhnuli ani čeští Němci. Německá politická reprezentace se tak po vyhlášení nezávislosti rozhodla usilovat o udržení se v Rakousku a svůj postoj potvrdila vyhlášením čtyř německých provincií. [Cabada, Vodička 2003: 20] To bylo deklarováno v ústavě *Deutsche Böhmen* ze 6. 11. 1918, která poté vešla v platnost 21. 11. 1918. Nicméně toto území bylo geograficky členité a nesourodé, navíc z hospodářského hlediska bylo napojeno na centrální oblasti Československa. Zároveň zde byl i malý zájem od samotného Rakouska, takže následně došlo k vojenskému obsazení. [Broklová 1999: 46]

To probíhalo od konce listopadu a až na výjimečné situace (jako obsazování Mostu 28. listopadu), se jednalo o nenásilné obsazení. Centra *Deutscheböhmen*

a *Sudetenland* byla dobyta 12. prosince (Liberec) a 18. prosince (Opava). Následovala emigrace sudetoněmeckých politických představitelů do Vídně, kde vznikly exilové zemské vlády. Následně 19. prosince prohlásil francouzský ministr zahraničí, že až do uzavření mírové smlouvy náleží celá oblast českého pohraničí Československu. [Kárník 2005: 42]

3.1. Změna centrální vlády

(vojensko-administrativní kategorie)

Tak jako v předešlé podkapitole, věnující se vojensko-administrativní dimenzi v době Předlitavska, i v této se podívám na stranický systém německých stran. Mimo to se zaměřím i na otázku elit, se kterou souvisí jedna ze zvolených hypotéz, která zní: Změna stavu po roce 1918 posunula dlouhodobě vojensko-administrativní elity českých Němců do opozice vůči novému centru.“

V návaznosti na předchozí část musím zmínit, že princip národního sebeurčení sudetských Němců byl naivní a vycházel z absolutního pojetí tohoto sebeurčení. Za prvé byl v rozporu s českým právem na sebeurčení. Za druhé sudetští Němci představovali jen malou část německého národa, který již svůj stát měl. [Kárník 2005: 38–40]

Postup sudetských Němců byl však logický. Jak vysvětluje Eva Broklová, žádná z německých stran, snad až na sociální demokraty, nebyla na rozdělení monarchie programově připravena. Proto se po vojenském obsazení čeští Němci zaměřili na princip sebeurčení národů. [Broklová 1999: 45]

Boj za právo na sebeurčení byl poté ukončen 4. března 1919⁷, kdy došlo k zasedání nově zvoleného rakouského parlamentu bez sudetoněmeckých zástupců. Za konec se ovšem dá považovat již leden toho roku, kdy probíhaly volby výše zmíněného parlamentu, jichž se sudetské oblasti neúčastnily. [Broklová 1999: 46]

Právě tyto události, které znamenaly konec nadějí na možné odtržení pohraničních oblastí, se promítly i do vznikajícího německého stranického systému, u nějž došlo k vytvoření identické stranické struktury, jako v případě českého stranického systému. [Cabada, Vodička 2003: 28]

⁷ Zmíněné datum 4. března bylo ovšem důležité i z jiného důvodu. V tento den probíhaly právě v souvislosti s prvním zasedáním rakouského parlamentu rozsáhlé sudetoněmecké demonstrace, které vyústily v krvavé střety s armádou a vyžádaly si na německé straně 54 mrtvých a přes sto zraněných. [Kárník 2005: 43]

První stranou, u které došlo k výrazné změně v politice vůči novému centru, byla německá sociální demokracie (*Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei*, DSAP), která vznikla z rakouské sociální demokracie a vycházela především ze svého brněnského programu z roku 1899. [Beran 2009: 100-101] Jako všechny německé strany prosazovala po vzniku ČSR připojení k Rakousku, ale od jara 1919, v souvislosti s konstitučním sjezdem strany v Teplicích, přišla změna politiky. Strana se na tomto sjezdu konstitovala jako československá strana a zároveň se zřekla požadavků na státní sebeurčení. [Tóth, Novotný, Stehlík 2012: 50–51]

Po potvrzení československých územních nároků na mírové konferenci, se i ostatní strany zaměřily na formulaci svých požadavků na národně-politické zřízení. Měšťanské strany tak v roce 1919 přišly s programem národnostní autonomie. Jinak ovšem stále převažoval negativistický postoj, který vyzýval k pasivnímu odporu. Mezi představiteli tohoto postoje se řadily nacionalistické strany *Deutsche Nationalpartei* (DNP) a *Deutsche National-Sozialistische Arbeiterpartei* (DNSAP). [Beran 2009: 98-99]

Nacionalistické strany po celou dobu své existence prosazovaly právo na sebeurčení německého národa a později separatismus. Po jejich zákazu a zrušení byly nahrazeny hnutím *Sudetendeutsche Heimatsfront*, které se v roce 1935 přejmenovalo na *Sudetendeutsche Partei* (SdP). [Cabada, Vodička 2003: 28]

Přes tyto odlišnosti zde byla snaha o vytvoření společné německé organizace, a to Německého parlamentního svazu. Ten měl sdružovat všechny německé politické subjekty a být hlavní opoziční silou vůči republice. Přesto se součástí tohoto svazu nestala DSAP a Nacionalisté se součástí svazu stali až v říjnu 1920. [Tóth, Novotný, Stehlík 2012: 48]

Pro německou politiku ve 20. letech byly důležité první volby v roce 1920, protože se tím sudetoněmeckým stranám poprvé otevírala cesta do československého parlamentu. Zajímavým faktem je, že přepočítáním hlasů získaných ve volbách byl navržen tak, aby mírně zvýhodňoval menšiny (jednalo se o upravený Hareův systém), tudíž německé strany získaly 24 % z celkového počtu mandátů. Z toho 48,7 % hlasů získala DSAP. Německá křesťansko sociální strana lidová (DCV) a Německý svaz zemědělců (BdL) získali dohromady 28,1 %. Nacionalistické DNP a DNSAP získaly zbytek hlasů. Volby tak podle Berana potvrdily to, že německá veřejnost byla v polovině 20. let nakloněna politice spolupráce s českými politickými stranami. [Beran 2009: 116-117]

Podpora sblížení německých a českých stran se u německého obyvatelstva zvyšovala. To bylo patrné ve volbách v roce 1925. [Beran 2009: 130-132] V těchto volbách došlo k propadu nacionálních stran a DSAP, naopak k posílení BdL. V následujícím období až do roku 1935, probíhala politika spolupráce mezi vládou a německými aktivistickými stranami, mezi něž patřily DSAP, BdL a DCV.

Vrcholem této spolupráce bylo období široké koalice, ve které byly všechny výše zmíněné strany součástí vlády.

S vypuknutím finanční krize dochází k významným změnám i v rozložení sil jednotlivých stran, to je patrné již ve volbách v roce 1929, kdy došlo k posílení nacionalistických stran. Přesto mezníkem ve stranickém systému byly až volby v roce 1935, ve kterých utrpěly aktivistické strany těžkou porážku. Oproti volbám v roce 1929 získaly o 646 150 (48,36 %) hlasů méně. Naproti tomu zvítězila pokračovatelka nacionálního proudu SdP, která byla se ziskem 1 249 534 hlasů zvolena 67,37 % německých voličů. Podstata tohoto poklesu je podle Josefa Harny právě v tom, že německá menšina se nikdy plně nesmířila s událostmi z roku 1918 a opětovný mocenský vzestup Německa probudil jejich dřívější tendence. [Harna 2005: 98–99]

Drtivé vítězství SdP vytvořilo u aktivistických stran, tj. Německého svazu zemědělců, Německé křesťansko-sociální strany a DSAP, novou koncepci tzv. novoaktivismu, který sice stále podporoval spolupráci s československou vládou, ale zároveň kladl důraz na národnostní otázku a další vládní spolupráci podmiňoval řešením menšinové národnostní otázky. To se stalo součástí jednání s Hodžovou vládou 18. února 1937. Požadavky novoaktivistických stran byly pro československou vládu přijatelné [Harna 2005: 102 - 103], a tak došlo 18. února 1937 k národnímu vyrovnání a zavedení národnostního statutu pro sudetské Němce z jara 1938. Příznivý vývoj narušila SdP, která pod vlivem Německa pokračovala ve stupňování požadavků na československou vládu. Tyto požadavky ale ohrožovaly jednotu státu, protože požadovaly vlastní samosprávu, která měla vést k osamostatnění. [Broklová 1999: 53]

Pro srovnání s Předlitavskem je důležité i administrativní členění. To vycházelo z Předlitavska a správní orgány byly po vyhlášení Československa převzaty. Jednalo se tak mj. o tři zemská místodržitelství v Praze, Brně a Opavě a okresní hejtmanství, která však byla přejmenována na okresní správy politické (OSP). V nejvyšším stupni státní správy, tj. ve vládě, ministerstvech a administrativních aparátech, byla situace odlišná, protože muselo dojít k jejich vytvoření. Ale struktura ministerstev se přesto řídila podle rakouského vzoru. [Kárník 2005: 154–156]

Bylo zachováno 11 ministerstev z dob Rakouska, přibylo ministerstvo zahraničních věcí a ministerstvo pošt, telegrafu a telefonní správy. Tyto nově se tvořící úřady byly obsazovány výhradně občany československé národnosti. Významný podíl těchto úředníků tvořili čeští úředníci povolání z Vídně. [Beran 2009: 142]

Podle národnostního klíče se po konci války nacházel ve státní správě mnohem větší podíl Němců, než Čechů, a z postoje nového státu bylo jasné, že muselo dojít ke snížení tohoto podílu. To se provádělo propouštěním na základě jazykových zkoušek, případně i bez udání důvodu. [Makrlík 2009: 270-271]

Nový stát se zaměřil především na výměnu protičeských či prorakouských úředníků. Německé zastoupení ve státní správě se však podle Brügela výrazně nezměnilo. Navíc až do roku 1938 byla snaha o to, aby u všech významných úřadů měla německá menšina své zástupce. Problém byl akorát s ministerstvy, která byla z počátku tvořena pouze českými a slovenskými úředníky. [Brügel 2006: 214]

Nicméně podle oficiálních statistik docházelo k trvalému poklesu státních úředníků německé národnosti. V roce 1930 tak bylo ve státních a veřejných službách 235 827 zaměstnanců a jen 14 % z nich, tj. 32 378, bylo německé národnosti. K podobným číslům došel i Kurt Vorbach, sudetoněmecký propagandista, který došel k závěrům, že z 20,34 % z roku 1921 klesl počet německých státních zaměstnanců na 15,02 % v roce 1930. [Rákosník 2011: 462]

Výrazný pokles zaznamenaly i vojenské elity sudetských Němců. Vliv na to měly elity československých legionářů, kteří tvořili významnou část meziválečných vojenských elit. Na ministerstvu národní obrany či přímo u hlavního štábu tak docházelo k viditelnému zvýhodňování legionářských důstojníků před těmi, kteří sloužili v rakousko-uherské armádě. Důkazem toho je, že v čele hlavního štábu stál od 20. let vždy legionář. [Kučera 1994: 89, 91]

Z pohledu používané tabulky se jednalo jednoznačně o periferii prvního stupně s přímým podřízením centru. Zásadními byly jak vojenské zásahy vůči zkoumané oblasti, tak i větší míra centralizace, která byla v režii centrálního národa.

Většina administrativních elit byla náhlou změnou stavu zcela zaskočena. To se odrazilo i v jejich prvních krocích, ve kterých se stavěly proti novému státu a snažily se o připojení k Německu. Po vojenském obsazení se přední elity stáhly za hranice a otevřeně vystupovaly proti obsazení. V opozici vůči státu se navíc ocitli představitelé snad všech nově vznikajících německých stran. Přesto tento stav netrval dlouho. Na začátku 20. let byly velké naděje vkládány do německého parlamentního svazu,

který by vystupoval v národnostních otázkách jako jednotný opoziční proud českých Němců. Přesto svou roli neplnil, protože z jasně opozičního postoje se od jara 1919 začala vystupovat DSAP, která byla v průběhu 20. let následována občanskými stranami. Tyto strany se naopak orientovaly na spolupráci s centrem, což bylo stvrzeno i pozdější vládní spoluprací. Ve 30. letech naopak znovu převažoval opoziční postoj a to vlivem SdP.

3.2. Ekonomická krize jako spouštěč změn

(ekonomická kategorie)

Hlavním problémem v ekonomické kategorii byla situace, v níž se ocitl nový stát. České země sice disponovaly 90 % hospodářského potenciálu československého státu a zbylých 10 % ve velké míře ovlivňovaly, jenže hospodářství většinou nepatřilo Čechům, ale českým, rakouským a říšským Němcům a zejména anonymnímu vídeňskému kapitálu. [Kárník 2005 194–195]

Podíl českého a německého kapitálu v ČSR dobře ilustruje tabulka (příloha 3) zaměřená na kapitálový podíl v průmyslu. Z té jednoznačně vyplývá, že zatímco v těžkém průmyslu se jednalo o mírnou převahu českého kapitálu, v oblasti lehkého průmyslu byla v některých oborech viditelná dominantní převaha německého kapitálu.

Proto nový stát provedl nostrifikaci, která významným způsobem posílila vliv pražského centra na československé a také sudetoněmecké hospodářství. Nostrifikace totiž nařizovala přenesení sídla firmy z ciziny do Československa, což se týkalo mnoha velkých, v Československu působících, podniků. Prvním krokem před samotným nostrifikačním zákonem byl zákon z července 1919 o záruce za akciový kapitál sedmnácti železničních společností, kdy tyto záruky byly podmíněny právě přenesením sídla z Vídně do Prahy a obsazením správních rad československými občany. [Kubů, Šouša 2011a: 344–346]

Uvádí se, že do roku 1924 bylo do Československa převedeno 133 podniků. U těch ještě došlo vlivem nostrifikace k dělení, a tak byl konečný počet podniků 163, z nichž bylo 117 akciových společností. Centrum tak dostalo pod svou legislativu významný podíl společností působících v ČSR. [Beran 2009: 154]

Dalším krokem vlády, ve snaze o snížení převahy cizího a německého kapitálu a posílení kapitálu českého, byla repatriace kapitálu, která byla umožněna především měnovou reformou v roce 1919. Dále také tím, že české banky odkupovaly akcie

německých společností, a poté je prodávaly českým akcionářům. Tato činnost byla navíc provázána s již zmíněnou nostrifikací. [Beran 2009: 154]

Přechod nečeských firem do české správy byl způsoben i solidárností státní správy s českými podnikateli, kteří od státu získávali informace o plánovaných krocích vlády. Tak byly převzaty společnosti jako Breitfeld a Daněk či Škoda. [Beran 2009: 158–159]

Pro sudetskou hospodářskou oblast hrály od 30. let důležitou roli státní zakázky. Jejich podíl na HDP se zvyšoval, a to ze 4 % v roce 1934 na 10 % v roce 1937. Stát ovšem z právního hlediska odmítal národnostní diskriminaci. To se projevovalo tím, že při výběru nabídky používal zásadu nejlevnějšího uchazeče, která byla převzata z rakouské praxe s určitou úpravou. Ta spočívala v tom, že se vybraly tři nejnižší nabídky a z nich se následně vybírala tak nejkvalitnější. [Jančík 2011a: 427–428]

Nicméně v praxi stát proti sudetoněmeckým společnostem nepřímou podporou českých podniků v pohraničních oblastech a zároveň znevýhodňováním německé pracovní síly, čímž zhoršoval její ekonomické postavení. [Beran 2009: 157]

Jančík naopak tvrdí, že malý podíl německých firem na státních zakázkách byl dán spíše německou orientací na soukromý sektor a odmítavým postojem vlády k pokusům o vytváření národnostních klíčů⁸. Jediné opodstatněné stížnosti tak směřovaly na zakázky do 80 tisíc Kč, které úřady nemusely zveřejňovat. [Jančík 2011a: 432–434]

Problém tak tkvěl v důsledném dodržování zmíněné zásady. Ta na první pohled nezvýhodňovala žádnou národnost, přesto docházelo k určité míře znevýhodnění. V sudetoněmeckém případě se jednalo o to, že německé firmy měly vlivem vyšších tarifních mezd dělníků vyšší náklady a výsledné nabídky tak byly dražší jak nabídky jiné. S příchodem hospodářské krize prudce vrostla poptávka po státních zakázkách, které ale většinou získávaly české firmy, což se stalo terčem kritiky ze strany německých nacionálních stran [Jančík 2011a: 431–432], které tak získávaly masivní podporu na úkor aktivistických stran.

Václav Kural v souvislosti s hospodářskou krizí zmiňuje, že pro Československo byla charakteristickým znakem nestejná výše nezaměstnaných v okresech s podílem

⁸ Například návrhy Josefa Jelinka, který požadoval rozdělování zakázek v poměru k počtu obyvatelstva tj. 23 % pro německé firmy. Naopak Fritéz Oelinger navrhoval rozdělení zakázek na základě berní síly jednotlivých národností. Němci podle něj přispívali v daních 40 % na vojenský rozpočet, a proto požadoval stejné procento ve vojenských zakázkách pro německé firmy [Jančík 2011a: 433]

německého obyvatelstva, přičemž předkládá tabulku od J. Weiricha (příloha 4), ve které je ukázáno, že německé okresy měly na 1000 obyvatel 192,2 nezaměstnaných. U českých okresů to bylo „jen“ 91,6. Zároveň však dodává, že chyba nebyla ani tak na české straně, jako spíše v zastaralém německém průmyslu. Neutrální postoj státu pak dokládá na proplácení podpory v nezaměstnanosti, která byla proplácena spravedlivě bez národnostního zvýhodňování. [Kural 1993: 104-105]

K vyhocení sporů dopomohlo také armádní velení, které již od počátku 20. let stanovilo jako jednu z podmínek národnostně politickou důvěryhodnost firem. Ta byla podmíněna tím, že pohraniční, tj. německé firmy musely zaměstnávat určité procento českých dělníků podle jejich procentuálního počtu v daném okrese. Po roce 1935 byla navíc vydána nová zvláštní opatření. Ta počítala s tím, že firmy budou muset do dvou let propustit cizí dělníky, nahradit je silami československé národnosti a dále nezaměstnávat osoby, které se hlásí k politickým stranám vůči státu nepřátelským. [Jančík 201a: 445–446]

Tato pravidla byla palčivějším problémem o to víc, že s rostoucí hrozbou ze strany nacistického Německa rostla i zbrojní výroba, do které byly zapojováni i primárně nevojenské podniky a vysoké výdaje ve zbrojení měly podstatný vliv na celou československou ekonomiku. [Skřivan 2010: 638]

Vyhrocená situace byla vyřešena na konci 30. let, kdy došlo k zavedení německé výhody, která byla stanovena na 3 % a následně navýšena na 5 %, tedy na stejnou výši jako slovenská výhoda, ze které toto řešení vycházelo. Zavedení výhody mělo výraznou zásluhu na zvýšení úspěšnosti německých firem na zisku veřejných zakázek a zároveň došlo k utlumení kritiky ze strany německých nacionalistů. [Jančík 2011a: 455]

Vliv této výhody dokládá tabulka znázorňující podíl německých firem na státních zakázkách zadaných ministerstvem veřejných prací (příloha 5). V této tabulce je vidět, že v době, kdy došlo k zavedení německé výhody, byl podíl německých firem přes 30 %. Celkovým objemem financí došlo dokonce k překročení celkové části použité v německých a smíšených okresech.

Přesto v konečném důsledku byla hospodářská krize významným mezníkem, kdy došlo k narušení vcelku stabilních vazeb mezi pohraničím a centrem. Změna byla charakteristická tím, že se pohraniční oblasti začaly více obracet směrem k Německu.

Impulzem pro to bylo jeho rychlejší překonání hospodářské krize⁹. To bylo podle Kurala způsobeno dřívějším vypuknutím krize v Německu, a tudíž i dřívějším ukončením, jak v Československu. Navíc v kombinaci s extrémní nezaměstnaností v německých okresech došlo k oživení myšlenky o celoněmeckém státu. [Kural 1993: 115–116]

Dalším ekonomickým faktorem byla pozemková reforma, která začala záborovým zákonem z 16. dubna 1919 a následným zřízením Státního pozemkového úřadu. Tomu ještě předcházela 9. listopadu 1918 přijatý zákon o obstarání velkostatku, který velkostatkářům odebral právo volně nakládat s pozemkovým majetkem, který byl zapsaný v zemských deskách. [Jančík 2011b: 287] Do roku 1925 byly vydány doplňovací zákony¹⁰ a pozemková reforma následně probíhala celou dobu trvání první republiky.

Základem pozemkové reformy byl zábor a přerozdělení všech pozemků větších jak 150 ha zemědělské a 250 ha veškeré půdy¹¹. Ač se v první řadě jednalo o sociální reformu, byla vytvořena více pod vlivem národní revoluce a jako taková byla cílená proti německému hospodářskému vlivu. To bylo zjevné výskytem protiněmeckých hesel, ale zároveň nestejnou rychlostí přerozdělování pozemků. Zabrané pozemky dříve patřící Čechům se přerozdělovaly mnohem pomaleji, než ty německé. Pro Němce tak reforma kromě oslabení hospodářského vlivu v zemědělské oblasti znamenala razantnější pronikání českého obyvatelstva do německých oblastí a rozměňování německého obyvatelstva v pohraničí. [Beran 2009: 146–150]

Rádl se v otázce pozemkové reformy zastavuje i u pozemkového úřadu, který byl dle něj nejdůležitější institucí ve dnech po skončení války. To, co kritizoval, byla politizace tohoto úřadu a viditelná podpora českého národa. Tu Rádl zdůvodňoval na příkladu předsedy tohoto úřadu, dr. K. Viškovského, který ve svém prohlášení podporoval české obyvatelstvo v kolonizační činnosti v německých oblastech, aby tak došlo k německému oslabení.

Kromě viditelného namíření pozemkové reformy na německé obyvatelstvo byla tato reforma použita i vůči české zemské šlechtě. A to nejen kvůli veřejnému mínění,

⁹ V roce 1933 dosáhl průmysl v ČSR 60,2 bodu, kdežto v Německu to bylo 66,8 bodu. V roce 1934 už se jednalo o viditelnější rozdíl, kdy ČSR dosáhla 60,7 bodu, ale Německo již dosahovalo 78 bodu [Kural 1993: 115]

¹⁰ Beran udává například Přidělovací zákon z 30. ledna 1920 a zákon o náhradách ze škody z 8. dubna 1920

¹¹ Byly však možné i výjimky, které stanovil zákon. Jednalo se především o potřeby péče o kulturní dědictví (zámky, parky atd.), kdy si původní vlastníci mohli ponechat půdu o výměru do 500 ha. [Jančík 2011:293]

které považovalo šlechtické velkostatky za přežitky a znaky „rakušáctví“¹², ale také z toho důvodu, že česká šlechta byla národnostně spíše šlechtou německou, případně jinonárodnostní, a její majetkový vzestup byl spojen pobělohorským obdobím, které symbolizovalo útlak českého národa. [Jančík 2011b: 286–287]

Z hlediska periferního postavení se české pohraničí v této době pohybovalo na druhém stupni. České pohraničí se tak primárně stále orientovalo na vnitřní trh a vlivem hospodářského nacionalismu především na německé oblasti. Větší navázání na vnitřní politický prostor bylo způsobeno i pokračující technologickou stagnací, která se projevovala horší konkurenceschopností.

3.3. Spory o německé školství

(kulturní kategorie)

V této podkapitole se zaměřím na poslední dílčí hypotézu, která předpokládá, že centrum v Praze se v kulturní oblasti snažilo o rozměňování německé kultury českizací školství.

Základem vztahů mezi centrem a pohraničím v kulturní kategorii byla státem stanovená ochrana menšin, kterou se zabývala šestá hlava únorové Ústavy. Celá koncepce pak byla ovlivněna smlouvou z roku 1919 ze Saint-Germain-en-Laye. Ústava přiznávala všem občanům rovná občanská a politická práva. Tzn. přístup do veřejné služby, možnost užívání mateřského jazyka v soukromém a obchodním styku a také ve styku se státními úřady. [Cabada, Vodička 2003: 24]

Na ochranu menšin navazoval jazykový zákon. Ten již ve svých prvních úpravách z roku 1919 pracoval s českým a slovenským jazykem jako s jazykem používaným ve vnějším a vnitřním úředním styku, namísto německého jazyka. Německým zástupcům pak kromě toho vadila nelegitimitnost tohoto zákona, protože byl přijat v revolučním nadšení bez jakéhokoliv vlivu sudetských Němců, kteří se do parlamentu začali dostávat až po volbách v roce 1920, kdy byly tento a i další pro ně klíčové zákony již dávno přijaty. [Beran 2009: 140, 143]

Jádrem jazykového zákona se stala zásada, že pro možnost požívat menšinový jazyk na státních úřadech byla potřebná kvalifikovaná menšina, tj. minimálně 20 %

¹² Navíc česká konzervativní šlechta šest dní před vznikem Československa deklarovala věrnost Rakousku a habsburskému rodu v prohlášení na půdě panské sněmovny [Jančík 2011b: 287]

občanů mluvících stejným menšinovým jazykem v daném okrese. Výsledkem zákona bylo, že zbavoval 10 % českých Němců možnosti jednat na úřadě v němčině (nejvíce to pocítili pražští Němci). [Beran 2009: 141] V soukromé či obchodní sféře však tento zákon používání menšinových jazyků neupravoval. Výuka jazyka na školách se potom řídila podle oblasti, ve které se daný školní úřad vyskytoval.

Kritikem jazykového zákona byl mj. český filosof Emanuel Rádl, kterému vadil především rozdíl mezi státním úřadem a státním podnikem. Jazykový zákon totiž upravoval používání němčiny jen ve státních úřadech a v podnicích (pošta, dráhy) se tento zákon nepoužíval, a tudíž se zde Němci nemohli dorozumět německy. [Rádl 1993: 243-244]

Významnou oblastí v kulturní kategorii je otázka školství. Skrze školství se dá tlumit či rozměňovat kulturní odlišnost periferní oblasti, a více ji tak vázat na centrální oblast. V případě českého pohraničí je důležité především to, jakým způsobem byla zachována a udržována soustava německého školství, která zde byla vytvořena před vznikem ČSR.

Nově vzniklý stát převzal od monarchie nevyrovnanou školskou strukturu, kde byly zvýhodněné především německé školy. Jednalo se o lepší vybavenost jednotlivých škol a vyšší počty v poměru k dalším menšinám. [Tóth, Novotný, Stehlík 2012: 472]

Navíc stát z hlediska školství garantoval sudetským Němcům tři vysoké školy (univerzitu v Praze a techniku v Praze a Brně), více než 70 gymnázií a 10 učitelských ústavů. [Tóth, Novotný, Stehlík 2012: 47]

Přesto se otázka základního a středního školství po vzniku Československa stala aktuální, a to jak v české společnosti, která se snažila o navýšení počtu českých základních a středních škol, tak i v německé společnosti, která naopak kritizovala snižování počtu německých škol, což brala jako útok na svou německou kulturu. Jak ovšem dokládá Kárník, mezi roky 1919 až 1920 v Československu připadalo na jednu třídu obecné školy 344 obyvatel, kdežto u německých škol se jednalo jen o 308 obyvatel. Tudíž k onomu rušení docházelo, ale důvodem byla především populační stagnace sudetoněmecké menšiny. [Kárník 2005: 187–188]

To, že nebylo menšinové obecní školství znevýhodňováno, dokládá i procentuální srovnání podílu německých škol, k podílu německé menšiny. Jednalo se o 21,4 % německých obecných škol, přičemž celostátní podíl Němců se pohyboval kolem 22,3 %. [Kárník 2005: 188]

Podobná situace panovala i na úrovni středních škol. Ve školním roce 1927/28 existovalo v českých zemích 238 gymnázií všech kategorií. Z toho českých bylo 161 a německých 77. Naopak ve školním roce 1913/14 existovalo v Českých zemích 230 gymnázií, s tím že 102 bylo německých a 128 českých. Z tohoto srovnání tak vyplynulo, že ač se počet gymnázií výrazně nezměnil, došlo k určitým změnám v národnostním poměru. Od roku 1921 byl také patrný pokles německých škol ze 43,9 % na 35,7 %. [Tóth, Novotný, Stehlík 2012: 464–465] Jedná se tak o viditelné snížení celkového počtu německých středních škol, ale právě z důvodů výše zmíněné populační stagnace.

Stejně jako u obecních škol i školy střední, ač dosahovaly menšího procentuálního zastoupení, než jaký byl celkový počet sudetských Němců¹³, měly dlouhodobě nižší naplněnost tříd. Počet německých studentů na jeden ústav byl 343 a na třídu 35,4, kdežto u českých studentů se jednalo o 397 studentů na ústav a 38,8 na jednu třídu. Zároveň i z hlediska finančních prostředků, vynakládaných na německé školství, nebyly tyto školy znevýhodňovány. [Tóth, Novotný, Stehlík 2012: 466]

Česká školská politika tak byla podle Kárníka spíše než protiněmecká jen pročeská. Jiná situace byla v menšinovém školství, kde se stát choval protiněmecky tím, že na rozdíl od státní podpory českých pohraničních škol se jejich německé menšinové protějšky žádné podpory od státu nedočkaly. [Kárník 2005: 189]

Jak jsem již psal v souvislosti s existencí všenněmeckých stran na počátku 20. století, české pohraničí bylo výrazně katolickou oblastí. O to víc je podstatné, že katolicismus se zde dostával do pevného vztahu s nacionalismem, který ho zejména od 30. let výrazně formoval.

Pro katolíky byla důležitá situace po roce 1918, kdy měla katolická církev obtížnější pozici, než jak tomu bylo v předválečném období, a to jak na straně německých katolických kruhů, tak i na straně těch českých. Předně šlo o diskreditaci katolických kruhů jejich dlouhodobou loajalitou vůči habsburské monarchii. Pro německou stranu byl nový stát nevýhodným i minoritním postavením německého obyvatelstva. V katolickém prostředí se tak objevuje úsilí o posílení duchovního a také národního života v pohraničních oblastech. [Šebek 2006: 303]

¹³ Nejednalo se však o všechny střední školy, protože například reálná gymnázia byla zastoupena 32 %, u klasických gymnázií byl počet dokonce 46,6 % z celkového počtu tohoto typu školy. Podíl německého obyvatelstva v Českých zemích, který činil 30,28 %, tak byl v případě prvního téměř stejný v případě druhého výrazně nižší. [Kárník 2005: 188]

Důležitou roli v tom hrála strana DCV, jakožto hlavní reprezentant německého katolicismu. Ta se po svém zformování v roce 1919 dělila na dvě názorová křídla. Jedním bylo křídlo pod vedením preláta Karla Hilgenreinera, které bylo nacionalistické, což v prvních letech znemožňovalo spolupráci s českými katolickými stranami. Naproti tomu druhé křídlo reprezentované Robertem Mayr-Hartingem, které bylo mladší, prosazovalo politiku aktivismu. [Šebek 2005: 141-142]

Aktivistické křídlo mělo podporu v letech 1925-29 v souvislosti s účastí ve vládě. V roce 1929 se strana dostala do opozice a navíc v tomto období zaznamenala výrazný odliv voličů, zejména kvůli nedostatečné sociální politice a také zrušením Slezska jako samostatného správního subjektu. To přineslo převahu nacionálního křídla, které se po roce 1935 a vítězství SdP ve volbách rozhodlo spolupracovat s SdP. Tato spolupráce pak byla po anšlusu Rakouska zakončena sloučením DCV s SdP. [Šebek 2005: 143 – 144] Toto spojení nebylo náhodné, protože z aktivistických stran byla právě DCV tou, která přišla ve volbách 1935 o největší část svých voličů, kteří místo ní zvolili právě SdP.

V rámci Sudet také působila celá řada mládežnických katolických spolků. Jedním z těch významnějších byl spolek *Staffelstein*, který byl vytvořen v roce 1920 a který se silně váže na německé jazykové prostředí. Do roku 1934 z okruhu spolku vzešlo kolem 120 kněží a teologů. Tento spolek tak přinesl řadu kněží a řeholníků, kteří později stáli od 30. let v popředí sudetoněmeckého církevního života. [Šebek 2005: 146–147]

Podle Rokkanovy klasifikace tak pro české pohraničí platí pozice mezi druhým a třetím stupněm. Centrum bylo kulturně naprosto odlišné od zkoumané oblasti. Přesto se místní kultura mohla opřít o určitou podporu ze sousedního Německa. Navíc stále pokračovala činnost obranných spolků.

Již na první pohled bylo jasné, že v kulturní oblasti nutně došlo po změně centra ke změnám v kulturní oblasti. O to víc bylo podstatné zjistit, jak se nové centrum chovalo v oblasti školství. Ze zmíněných faktů potom vyplývá, že v menšinovém školství se změna centra téměř neprojevila.

Od konce první světové války sice docházelo k rušení německých škol. Důvodem však byla nízká natalita německého obyvatelstva a populační pokles způsobený první světovou válkou. Německé školství bylo naopak zabezpečeno mnohem více, protože na jednu německou školu připadalo méně dětí, než tomu bylo u většinového národa. Naopak ve smíšených oblastech se kulturní odlišnost centra

projevovala mnohem víc. Centrum totiž podporovalo české školy a ty německé naopak opomíjelo.

Další změna ve školství souvisela s administrativní oblastí, kdy vlivem centralistického chování státu neměli němečtí zástupci plnou kontrolu nad svým školstvím, což vyvolávalo další problémy. Nakonec se ovšem v oblasti školství přiklání k tomu, že se nestalo nástrojem centra k českizaci německého obyvatelstva.

3.4. Shrnutí případu Československa

Po roce 1918 byla oblast v otázce vzdálenosti od centra ukázkovou periferií, neboť tvořila pohraniční území celé českomoravské části Československa. Z pohledu odlišnosti centra a zkoumané oblasti došlo k radikální proměně vztahu, kdy byla téměř totožná kultura vídeňského centra nahrazena českou. Ve vzájemném vztahu se tak objevily výrazné odlišnosti ve všech kulturních oblastech. Jak je známo z výše zmíněných skutečností, centrální kultura se odlišovala národnostně, jazykově a ve velké míře i nábožensky. Navíc pod vlivem české národní revoluce prosazovala tuto kulturu ve všech ovládaných oblastech, tedy i těch pohraničních.

V otázce závislosti je patrné silné podřízení centru, což dokazuje náhlé vojenské obsazení zkoumané oblasti, ale také vojenské zákroky proti protestním bouřím v roce 1919. Dlouhodobě byla administrativní závislost zajištěna centralisticky řízenou místní správou.

To je patrné například ve školské správě, kde hlavním problémem nebylo rušení německých škol, ale silně omezená školská samospráva, která byla řízena z centra. Místní, okresní či zemské školní rady tak měly v této oblasti málo pravomocí. [Tóth, Novotný, Stehlík 2012: 472–473]

Tlak centra se vyskytoval i v ekonomické dimenzi, ve které se stát snažil o snížení německého podílu ve vedení v Československu působících. S tím souvisela jak nostrifikace firem, tak i pozemková reforma.

4. Srovnání případů Předlitavska a Československa

Pokud se podívám na údaje, které vycházejí z tabulky typologizace periferií (příloha 2), rozdíly mezi oběma případy jsou pouze ve dvou kategoriích, a to ve vojensko-administrativní a kulturní. Zatímco v ekonomické kategorii splňuje české

pohraničí znaky odpovídající periférii 2. stupně, ve vojensko-administrativní je posun od postavení mezi 1. a 2. stupněm v období 1867-1918 k jednoznačnému 1. stupni v následujícím období 1918-1938. V kulturní kategorii došlo k nejvýraznějším změnám, kdy se periferie 1. stupně stala periférií mezi 2. až 3. stupněm. Přesto daná tabulka popisuje pouze typologizaci periférií a pro detailnější srovnání se teď zaměřím na jednotlivé dimenze.

4.1. Srovnání vojensko-administrativní dimenze

Ve stranickém systému jsou viditelné výrazné rozdíly. Předně na rozdíl od ČSR byly strany reprezentující německé obyvatelstvo v Předlitavsku orientovány na Vídeň a konflikty, které probíhaly mezi konzervativci a liberály v první polovině zkoumaného období, byly ideologického rázu. Konkrétně v případě českého pohraničí převažovali liberálové, kteří prosazovali centralismus, naproti tomu v alpských zemích byla převaha konzervativců, kteří podporovali zemský federalismus.

Změna situace souvisí s příchodem masové politiky, kdy se vlivem mobilizace nižších tříd výrazně nacionalizovala politika. V reakci na to se objevily strany, které na díky této nacionalizaci získávaly podporu. Nejradikálnějšími v tomto směru byly všenněmecké strany, kdy některé z nich byly narozdíl od ostatních stran vůči centru v opozici.

Podstatným pro srovnání je také fakt, že v období Předlitavska nebyla na rozdíl od následujícího období vytvořena jasně oddělená a relevantní stranická struktura, která by se orientovala pouze na české pohraničí. Německé strany se místo toho dělily hlavně na ideologickém základě.

Se vznikem ČSR došlo k vytvoření nových stran, jejichž zaměření bylo přímo na české pohraničí, respektive německé obyvatelstvo na území českých zemí. Tyto strany však byly orientovány na Vídeň a podřízení vůči Praze zprvu odmítaly.

Po definitivním konci boje za národní sebeurčení se i vlivem nepříznivé mezinárodní situace začala část stran orientovat na centrum a snažila se o navázání spolupráce s centrální vládou. Naopak nacionalistické strany zůstaly vůči novému centru v opozici a tento postoj zastávaly po celé období první republiky. Na rozdíl od Předlitavska tak v Československu již od počátku fungovaly německé strany, které odmítaly podřízení centru v Praze. Přesto až do konce 20. let ale převažovala spolupráce

aktivistických německých stran s centrem a nacionalisté zastupovali spíš okrajové proudy.

Situace se změnila s příchodem hospodářské krize a nástupem Adolfa Hitlera k moci ve 30. letech. Tyto faktory se promítly do voleb v roce 1935, kdy se nejsilnější stranou v celé ČSR stala SdP, která vystupovala jako strana opoziční vůči pražskému centru až do konce první republiky. Začátek 30. let tak udělal ve vztazích periferie a centra výrazné změny, které se promítly i do dalších vztahů. Dalo by se také říci, že události z 30. let jsou samy o sobě mezníkem mezi dvěma obdobími.

Změny nastaly i v otázce postavení administrativních elit českých Němců. V předválečném období se tyto elity podílely na správě monarchie, a to v nejvyšších kruzích. Zároveň byly orientovány na Vídeň a podporovaly její centrální postavení. Stejná situace panovala i v armádě, v jejímž nejvyšším velení měli čeští Němci své zastoupení. Přesto na periferním postavení své domovské oblasti toho moc nemění, protože působí mimo periferii a prosazují centrální politiku.

V ČSR je patrný úbytek významných administrativních elit českých Němců, ale snižování počtů postihlo i nižší elity z řad úředníků a důstojníků, což bylo doloženo v předchozích částech práce.

Bylo to způsobeno tím, že nejvyšší úřady a ministerstva byly většinou v českých rukou a v regionálních úřadech probíhaly čistky od protičesky orientovaných německých úředníků. V armádě se pak v československém důstojnickém sboru prosazovali důstojníci z legionářského prostředí.

Změnu, kterou reflektovala tabulka Rokkanova typologizace periferií, je v oblasti místní samosprávy. Zde bylo české pohraničí v době ČSR součástí dvou zemí, a to české a moravsko-slezské. Další dělicí jednotkou byly okresy, které byly rozlohou menší správní jednotkou, ale pro české Němce o to podstatnější, protože národnostní složení jednotlivých okresů hrálo důležitou roli v jazykovém zákoně.

Ač je tedy místní samospráva velmi podobná té Předlitavské éře, z hlediska samosprávy zde byly viditelné rozdíly. Předně podle Eduarda Táborského v ČSR čistá místní samospráva neexistovala. Dokládá to tím, že celá třetina zemského zastupitelstva byla jmenována centrální vládou. [Táborský 1951: 207] Ve skutečnosti tak byla místní samospráva v Československu potlačována a ovlivňována přímo z centra, navíc pravomoci regionálních orgánů byly z větší části koncentrovány v centru.

4.2. Srovnání ekonomické dimenze

V předchozí dimenzi tak došlo silnějším podřízením vůči centru, které potlačovalo místní samosprávu, v ekonomické dimenzi však v prvních letech nedošlo na základě klasifikace periferií k žádným výrazným změnám. České pohraničí bylo vyspělou průmyslovou oblastí orientovanou na lehký průmysl. Ten byl sice v porovnání s říšskoněmeckým, či později českým průmyslem, spíše provinčního rázu, zaměřený na vnitřní trhy, ale v rámci celého státu patřil mezi nejrozvinutější. Zároveň jakožto součást českých zemí se celý region významně podílel na celkové nerostné těžbě.

Je tedy jasné, že české pohraničí, spolu s českými zeměmi sloužili centru jako průmyslová oblast a jednalo se tak o ekonomické podřízení Vídní. Tomu nahrává i fakt, že vedení těchto podniků bylo umístěno v centru. Taktéž část podniků byla přímo vlastněna vídeňským kapitálem, který patřil rakouským Němcům, či Židům.

Přesto mezi českými Němci existovala silná vrstva buržoazie, což dokládá nejen vývoj v živnostenských komorách, ale také způsob, jakým se němečtí podnikatelé dokázali vypořádat s hospodářskými krizemi po roce 1873. Na rozdíl od nich se české podnikatelské vrstvy z hospodářských krizí nevzpamatovaly a musely se nově vytvořit až v 90. letech 19. století.

Za Československa se průmyslový ráz regionu nezměnil. Stále se jednalo o průmyslovou oblast s výrazným podílem lehkého průmyslu. Německé podniky se ale musely potýkat s nedostatečnou modernizací, což způsobovalo nízkou konkurenceschopnost na vnějších trzích a německé podniky se tak orientovaly především na svůj regionální trh.

Pro období po válce byla důležitá výchozí situace nového centra. To, ač mělo na svém podřízeném území většinu rakousko-uherského průmyslu, nemělo nad velkými podniky žádnou kontrolu. Pro ekonomickou dimenzi tak byla klíčová nostrifikace, která znamenala přenesení ekonomického centra z Vídně do Prahy. Vlastnictví velkých společností ale stále zůstávalo v německých rukou, což byl hlavní problém v dalších vztazích mezi centrem a periferií.

Centrum se totiž po celé období první republiky snažilo o hospodářské podmanění českého pohraničí, respektive snížení německého vlivu v československém hospodářství, který byl viditelný i v českých podnicích. To lze vidět i na problémech spojených se zbrojní výrobou v prvních letech nového státu, kde byl problém s velkým německým podílem mezi zbrojními specialisty, které nový stát potřeboval nahradit „důvěryhodnějšími“ českými specialisty. [Skřivan 2010: 631]

Na první pohled tak nedošlo k změně periferního vztahu s centrem. Pro české pohraničí ale toto období znamenalo stupňující tlak ze strany centra. Reakcí na to byl růst hospodářského nacionalismu s cílem ochránit německé hospodářské zájmy. Jednalo se však o pokračování situace, která zde panovala v předchozím období, jen s tím rozdílem, že české a německé konfrontace se v Československu oproti Předlitavsku obrátily. To znamená, že ukřivděnými se v této době cítili Němci, kteří přebírali hospodářsky nacionální emancipační rétoriku. Zároveň z jejich strany začalo docházet k využívání hospodářství jako prostředku ke konfrontaci a politické emancipaci. [Kubů, Šouša 2011b: 224-226]

Tak jako v administrativní kategorii, i zde ekonomická krize způsobila nečekané změny. Ve 20. letech byl německý průmysl životaschopný a přes snahy centra téměř nezávislý, ekonomická krize ale uvrhla německé podniky do závislosti na státní pomoci, resp. na státních zakázkách. Ty ale nebyly německé firmy schopny získat, protože vlivem technologické stagnace nebyly konkurenceschopné. Změny k lepšímu byly dosaženy až ke konci 30. let zavedením německé výhody na zakázky ve většinově německých oblastech.

4.3. Srovnání kulturní dimenze

Jak předznamenalo číselné klasifikování zkoumané oblasti, největší rozdíly byly v kulturní kategorii. Kulturní prostředí českého pohraničí v letech 1867-1918 vykazovalo víceméně totožné znaky jako centrální kulturní prostředí. Odlišnosti nebyly v národnostní, jazykové, ani náboženské rovině, proto zde panovala také výrazná snaha o kooperaci s centrem.

Určité rozpory existovaly v národnostní otázce, která byla spojena s nejednoznačnou rakouskou národností, kterou prosazovalo centrum. Reakcí na tuto nejednoznačnost byl větší příklon k německé národnosti, která byla na politické úrovni zastoupena třetím táborem, vzhledem k tomu, že se jednalo o celoněmecký problém v rámci monarchie, který postihoval i Němce žijící v centru a nejednalo se tak jenom o problém českého pohraničí.

Československá situace byla rozdílná. Kulturní odlišnost mezi centrem a periferií existovala v jazyce, národnosti a částečně i náboženství¹⁴. Navíc vlivem nacionalismu a předchozího období hrála odlišnost zásadní roli v komunikaci mezi centrální a zkoumanou periferní oblastí. Patrné to je i viditelnými přesahy do jiných přímo nesouvisajících oblastí, a také na konkrétních krocích centrální vlády. Příkladem může být jazykový zákon, který zejména v centrálních a smíšených oblastech ztěžoval fungování německy mluvících menšin. Navíc svým rozlišováním mezi státními úřady a podniky způsobil i v německých okresech omezení užívání němčiny ve státem vlastněných podnicích jako poště či železnici.

Ukázkovým krokem centra ovlivněným kulturní odlišností byla pozemková reforma, která působila jako nástroj k upevnění centrální moci v německých periferních oblastech.

Přes tyto skutečnosti jsem nenalezl výrazné zhoršení v oblasti školství. V prvním období se jednalo o vyspělou oblast s kompletním vzdělávacím systémem od základní školy až po univerzitu. Jedinou změnou, která se v průběhu 19. století objevovala, bylo rozšiřování českého školství, které se však zkoumané oblasti dotýkalo jen ve smíšených oblastech. Od 80. let na to přesto reagovalo německé prostředí zakládáním obranných spolků, které měly bránit rozšiřování českého obyvatelstva i do dříve většinově německých míst.

Po rozpadu monarchie pokračovalo německé školství ve svém vývoji z předchozího období a nové centrum mu garantovalo i zachování vysokého školství. To však bylo přítomno v českých centrálních oblastech, přesněji v Praze a Brně. To ostatně dokládá i Seton-Watson, který potvrzuje, že německá menšina disponovala univerzitou, dvěma technickými školami, konzervatoří, dále 90 středními školami, 629 obchodními a zemědělskými školami a velkým množstvím základních škol. [Seton-Watson 1938: 658]

Rozpory vyvolávalo částečné rušení těchto škol. Důvodem ale byla nízká natalita německého obyvatelstva a populační pokles způsobený první světovou válkou. Proto i přes snižování počtu německých škol byl jejich počet v poměru k obyvatelstvu větší, než tomu bylo v případě českých škol.

¹⁴ Problematickým bylo i katolické náboženství, které bylo pro nový stát nedůvěryhodné, naopak české pohraničí bylo katolickou oblastí. Právě odlišná kultura potom působila i na ostatní kategorie, které se českého pohraničí týkaly.

Snahy centra o omezení německého školství se tak vyskytovaly především ve smíšených oblastech, tj. v částech, o které se sváděl zápas již za Rakousko-Uherska, a kde se pražské centrum snažilo co nejvíc působit na rozmělnění německé kultury. Dalším sporem byly malé pravomoci místní samosprávy ve školské oblasti.

Závěr

Před konečnou odpovědí na zadanou výzkumnou otázkou bych se chtěl vrátit k zadaným dílčím hypotézám, které měly v této práci sloužit jako styčné body a které se přímo týkaly stanovené výzkumné otázky.

Hypotéza, která předpokládala výskyt národnostního zápasu mezi českými a německými ekonomickými elitami, byla v průběhu práce potvrzena. V prvních letech prvního zkoumaného období se sice téměř žádné národnostně motivované soupeření nevyskytovalo, ale s nacionalizací politiky se nacionalizoval i průmysl. Zejména vlivem rozrůstajících se českých ekonomických elit. To bylo patrné v budování obranných spolků, které měly sloužit jako opora pro drobné podnikatele, kteří byli početně mnohem menší jak jejich české protějšky.

Další hypotéza zaměřující se na administrativní dimenzi v Československu předpokládala, že po vytvoření nového státu byly německé administrativní elity dlouhodobě v opozici vůči novému centru. Na první pohled bylo viditelné, že nový stát elity českých Němců nepříjemně zaskočil a po vojenském obsazení posunul do opozičního vztahu. Přesto vlivem velkého počtu německých stran se zde začaly objevovat subjekty jako DSAP, které se již v roce 1919 rozhodly s novým centrem spolupracovat. První vládní spolupráce poté byla stvrzena po roce 1925, kdy se do vlády dostaly BdL a DCV. Ve 30. letech se naopak opoziční postoj vrátil.

I na nižších úrovních byl vztah k novému centru nejednoznačný, došlo sice k propouštění protičeských a prorakouských úředníků, přesto velká část německého úřednictva dál pracovala pro nové centrum.

Proto je tato hypotéza neplatná. Postoj elit k novému centru se v průběhu celého období proměňoval a elity českých Němců se tak chovali podle toho jak to pro ně bylo zrovna nejvýhodnější.

Poslední zkoumanou hypotézou byl předpoklad, že centrum v Praze využívalo školství jako nástroj k českizaci německého obyvatelstva. Této hypotéze nahrávalo

několik faktů. Za prvé české školy ve smíšených oblastech byly podporovány mnohem více než školy německé. Za druhé zde byl mírný, ale zato dlouhodobý pokles v počtech německých škol. Pravdou ovšem je, že německé školství mělo mnohem větší počet škol, než kolik jich ve skutečnosti bylo potřeba. To bylo umocněno i slabými ročníky po první světové válce. Chování centra ve školské oblasti tak bylo spíše pročeské než protiněmecké. Tento postoj byl diskriminační pouze ve smíšených okresech, kde k nepřímé čechizaci skrze školství docházelo, protože zde centrum finančně podporovalo rozvoj českého školství. Přímé snahy o čechizaci skrze školství se však v získaných informacích nepotvrdily.

Nyní se již dostávám k samotné výzkumné otázce. Jak jsem psal v úvodu, cílem bylo zjistit, jestli se změna centra v roce 1918 projevila v krátkém časovém období ve všech zkoumaných dimenzích.

Pokud by jsem měl na tuto otázku odpovědět na základě tabulky typologizace periferií, musel bych konstatovat, že vztah zkoumané periferie a nového centra se proměnil ve dvou dimenzích (vojensko-administrativní a kulturní). V ekonomické dimenzi se ale typ periferního postavení nezměnil.

Nejvýraznější změny byly spojeny kulturní kategorií, respektive s odlišným kulturním prostředím mezi novým centrem a zkoumanou periferií. Kulturní odlišnost dále hrála podstatnou roli i v ostatních dimenzích.

V administrativní dimenzi měla vliv na celkové nastavení nového státu, který se oproti svému předchůdci profiloval silně centralisticky. Stejně tak byly postihnuty i administrativní elity a na kulturní odlišnost reagoval i stranický systém. Stejně tak byl kulturní vliv i v ekonomické dimenzi a to ještě před samotným vznikem Československa, což nám dokládá potvrzená dílčí hypotéza.

Přes tento vliv se průmyslový ráz oblasti nezměnil. Postup centra na hospodářské elity a podniky v periferii byl ale diametrálně odlišný.

Předně tak jako v administrativní rovině i zde stát prosazoval české podnikatelské elity na úkor těch německých. Přesto až do 30. let byla celá oblast soběstačná, a tak víceméně odpovídala stavu před válkou. Změny se projevily až od 30. let, kdy se české pohraničí stalo vlivem hospodářské krize závislé na „pomoci“ z centra.

Odpověď na zadanou výzkumnou otázkou je tedy taková, že po změně centra v roce 1918 skutečně došlo ke změnám v postavení ve všech zkoumaných dimenzích. V případě vojensko-administrativní a kulturní dimenze se jednalo o změny jednoznačné, které proběhly téměř okamžitě po změně určujícího centra.

Předpoklad byl ovšem chybný, protože v ekonomické kategorii byl celý proces mnohem zdlouhavější a ke změně celkového postavení českého pohraničí v ekonomické dimenzi přispěla teprve hospodářská krize, která propukla až ve 30. letech. Hospodářská krize potom, stejně jako politický vývoj na mezinárodním poli, ovlivnila vztahy mezi centrem v Praze a zkoumanou periferií i v dalších kategoriích. Z pohledu této koncepce by se tak mohlo jednat i o samostatný případ.

Summary

Bachelor work works with Rokkan's model of center and periphery. This model expects that development in western Europe was formed by relations between centers and peripheries. These relations conducted in three dimensions – military-administrative, economic and cultural.

This theoretical concept was applied to the case of the Czech borders in two time periods, period between 1867-1918 and period of First Czechoslovak Republic. In these cases are analyzed party systems of both periods, especially the German parties, then development of local governments and also elites of Czech Germans and their relations to the centre. Work also focus on the industry of the Czech border and analyses the overall cultural character of the area. Plus focus on German minority education.

The main task of work was comparison of this two cases and finding an answer to the question which asks whether transfer of center from Vienna to Prague in 1918 brought immediate changes in all three dimensions.

After the final comparison was the answer clear. Main differences was founded in military-administrative and culture categories. In the first one new centre in Prague supported more centralisation and extremely limited local government. Cultural category was different because of divergent nationality, language and a religion. On the contrary in the economic dimension the situation was more complicated. During 20th years difference was slight. But during the economic crisis situation was changed and region became dependent on decision from centre.

At the end, the final answer to the research question is that transfer of the center in 1918 caused changes only in two dimensions, military-administrative and cultural. In economic category, major changes came up with economic crisis and before that crisis there wasn't changes which could affect peripherality of this region.

Použitá literatura

Monografie:

BERAN, Ladislav Josef. *Odepřená integrace: systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Pulchra, 2009, 438 s. ISBN 978-80-87377-02-4.

BROKLOVÁ, Eva. *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999, 144 s., 53 s. příl. ISBN 80-7184-760-7.

BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2006, 846 s. ISBN 80-200-1440-3.

FLORA, Peter; KUHNLE, Stein; URWIN, Derek.: *State Formation, Nation-building and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*, Oxford, New York: Oxford University Press, 1999, 422s.

BĚLIČ, Vít; KUBŮ, Eduard; ŠOUŠA, Jiří. *Finanční elity, jejich identita a místo v národní společnosti*. In KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008, 574-622. ISBN 978-80-7363-227-4.

HAHNOVÁ, Eva. *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*. 2. rozš. vyd. Ústí nad Labem: Albis international, 1999, 376 s. ISBN 80-86067-38-6.

HLOUŠEK, Vít. *Konflikt versus konsensus: konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860-2006*. Brno: Masarykova univerzita. Mezinárodní politologický ústav, 2008, 273 s. ISBN 978-80-210-4484-5.

HROCH, Miroslav. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*. [2. vyd.]. Praha: Lidové noviny, 1999, 199 s. ISBN 80-7106-298-7.

JIRÁNEK, Tomáš. *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v Českých zemích 1850-1918*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004, 230 s. ISBN 80-7194-638-9.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. 2., opravené vyd. Praha: Libri, 2003, 571 s. ISBN 80-7277-195-72.

KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. 1. vyd. Praha: Academia, 1990, 508 s. ISBN 80-200-0337-1.

KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Vyd. 1. Praha: R, 1993, 272 s. ISBN 80-901431-3-x.

MAKRLÍK, Václav. *Češi a Němci: studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti*. Vyd. 1. Praha: Ideál, 2009, ix, 404 s. ISBN 978-80-86995-07-6.

OLIVOVÁ, Věra. *Československo a Německo: 1918-1929*. Vyd. 1. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 2010, 264 s. ISBN 978-80-86107-48-6.

PERNES, Jiří. *Pod habsburským orlem: České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*. vyd. 1. Praha: Brána, 2001, 205 s. ISBN 80-7243-123-4.

RÁDL, Emanuel. *Válka Čechů s Němci*. 2. vyd., v Melantrichu 1. Praha: Melantrich, 1993, 295 s. ISBN 80-7023-147-5

ŠEBEK, Jaroslav. *Mezi křížem a národem: politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, 334 s. ISBN 80-7325-085-3.

TAYLOR, A. *Poslední století habsburské monarchie: Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 1998, 371 s., 16 s. příl. ISBN 80-85947-26-9.

TÓTH, Andrej, Lukáš NOVOTNÝ a Michal STEHLÍK. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938: od státu národního ke státu národnostnímu?*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012, 722 s. ISBN 978-80-7308-413-4.

VODIČKA, Karel a Ladislav CABADA. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. 3., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2011, 486 s. ISBN 978-80-7367-893-7.

Články a elektronické zdroje:

CATTARUZZA, Marina. *Last stop expulsion – The minority question and forced migration in East-Central Europe: 1918-49 To Hans Lemberg, in memory*. Nations & Nationalism 16, no. 1, 2010, 108-126

HLOUŠEK, Vít: *Centra a periferie v Evropě – přístup Steina Rokkana*, roč. VI, č. 1, 2004 (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=189>) ověřeno ke dni 6.3.2013

KONIRSH, Suzanne G. *Constitutional Aspects of the Struggle between Germans and Czechs in the Austro-Hungarian Monarchy*. *The Journal of Modern History*, Vol. 27, No. 3 (Sep., 1955), 231-261 s

RAK, Jiří. *Česká autonomie a (ne)závislost v Habsburské monarchii 19. století*. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2007, 20 s.

SETON-WATSON, R. W. *The German Minority in Czechoslovakia*. *Foreign Affairs* 16, no. 4, 1938, 651-666

SKŘIVAN, Aleš. *On the Nature and Role of Arms Production in Interwar Czechoslovakia*. *Journal Of Slavic Military Studies* 23, no. 4, 2010, 630-640

ŠEDO, Jakub: *Postavení Moravy dle Rokkanova modelu centrum-periferie*. *Středoevropské politické studie*. roč. IV, č. 2-3, 2002 (dostupné na <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=37>) ověřeno ke dni 6.3.2013

TÁBORSKÝ, Eduard. *Local Government in Czechoslovakia, 1918-1948*. *American Slavic and East European Review*, Vol. 10, No. 3, 1951, 202-215 s

Kapitoly a články ve sborníku:

BROKLOVÁ, Eva. *Problém ochrany národnostních menšin*. In KALETA, Petr. *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období: sborník z mezinárodní vědecké konference (26.-27.10.2004)*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005, 85-93. ISBN 80-86495-30-2.

FASORA, Lukáš. *Městské spořitelny v teorii praxi obecní samosprávy ve druhé polovině 19. století*. In KUBŮ, Eduard a Jirí ŠOUŠA. *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008, 268-286. ISBN 978-80-7363-227-4.

HARNA, Josef. *Národnostní politika Hodžovy vlády*. In KALETA, Petr. *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období: sborník z mezinárodní vědecké konference (26.-27.10.2004)*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005, 94-107. ISBN 80-86495-30-2.

JAKUBEC, Ivan. *Obchod – symptomatické pole nacionálních zápasů*. In JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 125-168. ISBN 978-80-7363-351-6.

JANČÍK, Drahomír (2011a). *Státní zakázky mezi státním zájmem a nacionální nevolí*. In JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 427-258. ISBN 978-80-7363-351-6.

JANČÍK, Drahomír (2011b). *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu*. In JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 275-338. ISBN 978-80-7363-351-6.

KUBŮ, Eduard; ŠOUŠA, Jirí (2011a). *Nostrifikace firem – cesta k uchopení rozhodující hospodářské moci*. In JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 339-364. ISBN 978-80-7363-351-6.

KUBŮ, Eduard; ŠOUŠA (2011b), Jirí. *Reflexe a odmítání ideje „národního státu“ v hospodářství*. In JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 209-230. ISBN 978-80-7363-351-6.

KUČERA, Martin. *Významní legionáři v roce 1938 (Příspěvek k výzkumu společenských elit meziválečného Československa)*. In KOUTSKÁ, Ivana a František

SVÁTEK. *Politické elity v Československu 1918-1948: sborník*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, 81-147. ISBN 80-85270-35-8.

RÁKOSNÍK, Jakub. *Námezdní práce za velké hospodářské krize – ohnisko nacionálních konfrontací*. In JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 459-480. ISBN 978-80-7363-351-6.

ROKKAN, Stein: *The Centre-Periphery Polarity*. In: ROKKAN, Stein; URWIN, Derek; AAREBROT, Frank H.; MALABA, Pamela; SANDE, Terje (1987): *Centre-Periphery Structures in Europe*. An ISSC Workbook in Komparative Analysis. Frankfurt – New York Campus, S. 17-50

ŠEBEK, Jaroslav. *Střetávání idejí nacionalismu a pokusů o nadnárodní spolupráci v sudetoněmeckém katolickém prostředí v meziválečném Československu*. In KALETA, Petr. *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období: sborník z mezinárodní vědecké konference (26.-27.10.2004)*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005, 141-154. ISBN 80-86495-30-2.

ŠTAIF, Jiří. *Peníze a společnost . Několik sond do vztahů mezi tradiční mentalitou a společenskou modernizací v české národní společnosti 19. století*. In KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008, 18-56. ISBN 978-80-7363-227-4.

ŠTAIF, Jiří (2011a). *Ideologie, strategie a politika*. In JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 31-50. ISBN 978-80-7363-351-6.

ŠTAIF, Jiří (2011b). *Multietnicita národní společnosti, hospodářské elity a jejich konfrontace*. In JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 51-80. ISBN 978-80-7363-351-6.